

TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-U MİLLİYE CEMİYETİ

ve

ALİ SAİT PAŞA TAHKİK HEY'ETİ

Ergün Aybars

Mondros Mütarekesini imzalayan Osmanlı Devleti ve İmparatorluk artık tarihe karışıyor. Ateşkes hükümlerine göre ordular dağıtılıyor, silâh, cephane, donanma, ulaşım ve haberleşme İtilâf Devletlerinin eline bırakılıyordu. Doğu Anadolu'da, Vilâyat-ı Sitte'de (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) bir Ermenistan kurulması ve Osmanlı Hükümeti'nin de buna yardımcı olacağı kabul ediliyordu. Ateşkesi izleyen günlerde ülkenin çeşitli yerleri (Musul, İskendurun, İstanbul ve Boğazlar v.s.) düşman orduları ve donanmaları tarafından işgal ediliyordu. Galipler, Türkiye'yi bir doğu ulusu ve sömürge olarak görüyorlar, ulusu Padişah'ın buyruğu altında bir sürü kabul ediyor ve Padişah elde edilince, ulusun herşeye kolayca boyun eğeceğini düşünüyorlardı. İngiltere ve Fransa «Doğu Sorunu»nu yalnız başlarına ve şimdi Rusya da ortada olmadığına göre arzu ettikleri biçimde çözmek istiyorlardı. Atatürk'ün belirttiği gibi, ulusu ve yurdu savaşa sürükleyenler kaçmış, Padişah kendisini ve tahtını koruyabilmek için herşeye razı. Hükümet güçsüz ve aciz, haysiyetsiz, cebin, yalnızca Padişah'ın çıkarlarını korumak emelindedir(1).

Halk ve aydınlar Almanya, Avusturya ve Bulgaristanla birlikteken bile yenemediğimiz İtilâf Devletlerini şimdi tek başımıza yenmenin mümkün olmadığı kanısındadırlar. Halk savaşlarda herşeyini yitirmişti. Çocukları şehit olmuş, bütün varını yoğunu ortaya koymasına rağmen geride 2 Milyon 5 yüz bin insan yitirmiş olan 11 milyonluk yoksul bir ülke kalmıştı. Anadolu'da devlet otoritesi kalmamış, Hükümet taşra örgütlerini unutmuş, bütün örgütler yıkılmış particilik kavgaları en küçük kasabaya bile yayıl-

(1) Atatürk, Söylev, Ankara 1965, s. 1.

mıştı. Sivil idare acz içinde, ekonomik hayat yıkılmış, sosyal çöküntü başlamıştı. Açlık sefele yol açmıştı(1).

Ocak 1920'de toplanan Paris Barış Konferansı, İzmir'i ve Trakya'yı Yunanlılara bırakmak, Doğu Anadolu'da Ermenistan kurmak, Trabzon-Samsun arasında Pontus Devleti kurulmasını sağlamak, Cüney Anadolu'yu Fransa'ya ve Güneybatı Anadolu'yu İtalya'ya vermek için görüşmeler yapıyordu. Bu görüşmeler Türk kamu oyunca yansıyordu. İstanbul'da ve Anadolu'da azınlıkların kurduğu cemiyetler (Mavri Mira, Pontus gibi) ülkeyi parçalamak için çalışıyorlardı. İslâm Teali ve Kürt Tealli Cemiyetleri de ülke çıkarlarına aykırı bir çalışma içindeydiler.

Bu umutsuz ortam içinde kurtuluş için çeşitli yollar aranmaya başlanmıştı. Üç çeşit karar ortaya çıkmıştı.

«Birincisi, İngiltere himayesini istemek,

İkincisi, Amerika mandasını istemek,

Bu iki eşit karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde muhafazasını düşünenlerdir Osmanlı topraklarının çeşitli devletler arasında paylaşılmasından ise bütün halinde, bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmaya yeğleyenlerdir.

Üçüncü Karar : Yerel kurtuluş çarelerine dayanmaktadır... bazı yöreler, kendilerinin Osmanlı Devletinden ayırılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak önlemlerine eğilim gösteriyorlar. Bazı yörelerde, Osmanlı Devletinin imha ve Osmanlı memleketlerinin paylaşılacağı oldu bittisi karşısında kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

M.Kemal Anadolu'ya ayak basıp Türk ulusunu, ulusal bağımsızlık ve egemenlik savaşı için örgütleyip, kendi kurtuluş çözümü olan «...ulusal egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak.»(2) düşüncesini uygulamak için üçüncü kararda belirtilen ve yerel kurtuluş amaçlarıyla kurulmuş bulunan «Müdafaai Hukuk Cemiyetleri»ne dayandı.

Müdafaai Hukuk Cemiyetleri dağınık, merkezi bir otoriteden yoksun, yalnızca kendi bölgelerinin kurtuluşunu sağlamak amacıyla örgütlenmeye başladılar. Cemiyetlerin kurulmasındaki esas duygu Türklük duygusuydu. Temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfusça Türkler'e ait olduğunu kanıtlamak ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmamayı sağlamak istiyorlardı. Programlarında silâhli mücadele yer almıyordu. İlmî araştırma, istatistik bilgi ve

(1) M. Kemâl Paşa'nın Enver Paşa'ya yolladığı rapor, Atatürk'ün Tamim Telegram ve Beyannameler IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964, s. 1—7.

(2) Nutuk, İstanbul 1938 s. 8—9.

ve propaganda yolunu yeterli görüyorlardı. Programları vatan bütünlüğü ve Türk ulusunun bütünü düşünülerek hazırlanmamıştı. Taşdıkları adlar da onların yerel amaçla kurulduklarını kanıtlıyordu. Bütün cemiyetlerin «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» adı altında birleştirilmeleri ancak Sivas Kongresi'nde başarılabilirdi.

Cemiyetler siyasetle uğraşmadıklarını ilân ettikleri için parti mücadelelerine katılmak istemediler. Fakat şurası da bir gerçek ki, cemiyetlerin tabanını eski İttihat Terakki mensupları oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı içinde milli bir kadro oluşmuştu. Enver Paşa'nın «Turan» hülyaları yıkıldığına göre, ulusçuluk akımının yeni bir temele oturtulması gerekiyordu. M.Kemal yeni ulusçuluk düşüncesini ve Anadolu'da ulusal iradeyi ve ulusal birliği, bu cemiyetler aracılığı ile gerçekleştirdi.

Bu cemiyetlerin en önemlileri şunlardı :

- 1— Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi.
- 2— Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,
- 3— Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti.
- 4— Klikyalılar Cemiyeti.
- 5— İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti
Hareket-i Milliye-Redd-i İlhak
- 6— Milli Kongre.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu

Trabzon, Doğu Anadolu'nun limanı olarak Erzurum'a giden yolun üzerinde idi. Batuma gidenlerin de uğrak yeri idi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İngiliz donanmasının, başta İstanbul olmak üzere toplandığı limanlardan birisi ve Türk ordusundan alınan silâhların bu yöredeki toplanma yeri Trabzondur. Hatta İngiliz Yüzbaşı Crawford, burada bulunan askeri malzemeyi Rus gönüllü ordusunun (Bolşeviklere karşı savaşan) ihtiyacı için almak istemişti(1).

Trabzon üzerinde hem Ermeniler'in, hem de Rumların ihtirası vardı. Trabzon Metropolitisi Hrisantos Trabzon'da Ermeni bulunmadığını, Rum ve Türk bulunduğunu söyleyerek, Ermeni iddialarını çürütmeye çalışıyordu (2). Pontus Devleti kurmak isteyen Rumlar sistemli bir biçimde çeteler oluşturarak, Doğu Karadeniz'e asayiş bozmak için gönderiyorlardı. Özellikle «Kordos Komitesi» bu işi yapıyordu. Diğer yandan Rusya'dan gelen Rum göçmenler de Osmanlı Hükü-

(1) Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c. II. Ankara 1959, s. 94—95.

(2) Gökbilgin, s. 201—203.

meti engel olamadığı için Doğu Karadeniz'e yerleştiriliyorlardı. İtilâf Devletleri bu göçmenlere yardımcı oluyorlar, hatta, Pontus Devleti kurulmasına vaadlerde bulunuyorlardı. Pontus Cemiyeti'nin Merzifon Amerikan Koleji'nde ele geçen haritalardan Trabzon'un Pontus Devleti sınırlarında olduğu görülüyordu. Rumların Pontusçuluk çalışmaları gizli değildi. İstanbul'da yayınlanan «Pontus» adlı gazete 4 Mart 1919'da, Trabzon'da bir Rum cemiyetinin kurulacağına çalışılacağını açıklamıştı. Rumlar, Fatihin Trabzon'u almasıyla ortadan kaldırılan Pontus Devleti'nin kurulması için yoğun bir biçimde çalışıyorlardı. Bir yandan İtilâf Devletleri'nden, diğer yandan Rusya'dan yardım istiyorlardı. Aslen Trabzonlu olup, Marsilyada yerleşmiş zenginlerden Konstantin Konstantinides, dünyadaki Pontusçuları bir araya getirmek için bir kongre toplamıştı. Pontus sorunu 1923 yılına kadar sürdü. İşte Trabzon Muhafazaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti'nin kuruluşunu bu olaylar hazırladı.

Gerek Ermenilerin, gerekse Rumlar'ın Trabzon üzerindeki istekleri Türk aydınlarını harekete getirdi. 12 Şubat 1919'da merkezi Trabzon'da olmak üzere Cemiyet kuruldu. Cemiyetin kurucuları: Nemli Zâde Sabri, Eyüp Zâde İzzet, Murat Han Zâde Ziya, Abanoz Zâde Sabri, Eyüp Zâde İzzet, Murat Han Zâde Ziya, Abanoz Zâde Hüseyin, Eyüp Zâde Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafız Zâde Mehmed Salih, Molla Bekir Zâde Mehmed Avni, Müftü Zâde Hacı Mehmed.

İdare Heyeti : Çulha Zâde Hacı Kadri, Nemli Zâde Şevki, Hafız Mehmed, Subaşı Zade Münir, Zehir Zâde Zühdü, Hoca Zâde İbrahim Cudî, Dava vekili Kulaksız Zâde İbrahim, Usta Zâde Nazmi, Barutçu Zâde Faik Ahmed. Cemiyetin nizamnamesi hükümete onaylatıldı. Çevre kazalarla da ilişki kurularak 23 Şubat'ta Cemiyet'in ilk kongresi toplandı. (1) Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'da şubeler açan Cemiyet'in yayın organı, başyazarlığını Barutçu Zâde Faik Ahmed Eey'in yaptığı «İstikbal» gazetesi idi. 23 Şubat'ta toplanan kongrede üç yüz bin lira yardım toplandı, seçilecek bir kurulun Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırıldı ve bunun için İstanbul'a dört kişi gönderildi. 1919 Nisan başlarında Sadarete bir telgraf çeken heyet, memleketlerini (yörelerinin) koruyacaklarını belirttikten sonra, Paris'te toplanan barış konferansına Karadeniz Rumlarının namına gönderilen heyetlerin yalan iddialarının dikkate alındığı hatırlatarak, halkın büyük heyecan içinde olduğunu bildirdi. 23 Nisan 1919'da Rize'de kurulduğu duyulan «Lâzistan Selâmet-i Milliye» ve «Lâzistan Tahlisi Cemiyeti»nin kendileriyle ilgisi olmadığını açıklayan cemiyet, para ile

(1) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 132/19641. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952, s. 506.

tutulmuş Gürcü çıkarlarına satılmış olmakla suçladığı bu iki cemiyetin halkın desteğini almamasını sağlamaya çalıştı. Cemiyetin özel heyeti 27 Nisan'da Padişahın huzuruna çıkarak dileklerini anlattı. Mayıs başında bir açıklama yaparak, Trabzon ili Türk ve Müslümanlarının milli haklarını korumak için, Barış Konferansı ve İtilâf Hükümetlerine, ilmî, sosyal, ekonomik savunmalar yapacaklarını, iç sorunlar ve parti anlaşmazlıklarından uzak kalacaklarını, siyasi ve içtimai sınıfların mensuplarından oluştuklarını duyurdu(1). Böylece Cemiyet İzmir'in işgaline kadar geçen dönemde silâhlı bir mücadeleyi seçmediğini ortaya koyuyordu.

Cemiyet çalışmalarını sürdürürken, 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın İzmir'i işgali üzerine, Trabzon'da olağan üstü bir kongre toplandı. Bir yandan protesto mitingleri yapılırken, diğer yandan İtilâf Devletleri Başbakanlarına ve A.B.D. Başkanına başvurularak, yapılan haksızlıklar duyuruldu. Kongre, işgale karşı silâhla direnme, asker toplanması ve Doğu İlleri'nin katılmasıyla büyük bir kongre toplanması için kararlar aldı. Bunu sağlamak için Erzurum'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Van Diyarbakır, Bitlis, Mamuratülaziz, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de telgraflar göndererek bu kongreye katılmalarını istedi. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu arada, Erzurum'da büyük bir kongre toplamak için çalışıyordu. M. Kemal Paşa da bu kongreye çağrılmıştı. Bu sebeple Trabzon ile Erzurum arasındaki ilişki ve dayanışma Erzurum'da toplanacak kongreyi kolaylaştırdı. Trabzon M. H. M. C. Trabzon dışında, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu gibi önemli yerlerde de şubeler açtı(2).

Trabzon M.H.M.C. İzmir'in işgali üzerine İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi ve âciz tutumu karşısında Padişah ve Sadarete 7 Haziran'da iki ayrı telgraf çektiler(3). Padişah'a çekilen telgrafta, Paris Barış Konferansı'nın aldığı kararlara göre Osmanlı Delegelerinin davet edildiği, buna göre milleti küçültecek bir isteğin kabul edilemeyeceğini ve Padişah'tan, Fatih ve Sultan Süleyman'dan beklenen celâdeti beklediklerini, İstikbali ref edilmiş bir taca tennzül etmeyeceğine inandıklarını belirtiyorlardı. Sadarete gönderilen telgrafta da, Osmanlı Devleti'nin hakkını savunmak için davet edildiği Paris Barış Konferansında altıyüz yıllık bağımsız bir hükümetin bağımsızlık

(1) Gökbilgin, c. I. s. 76—77.

(2) T.İ.T.E. Arşivi belge. 132/9641. Tunaya, s. 506—507. İlyas Sami Kalkavanoğlu, Millî Mücadele Hatıralarım, İstanbul 1957, s. 10—19 Kadir Mısıroğlu, Ali Şükrü Bey. İstanbul 1978, s. 11.

(3) T.İ.T.E. Arşivi, 132/19631

dışında hiç bir kayıt ile bağlı olmayacağını açıklanmasını, çoğunluğun hukukunun feda edilemeyeceği hususunun dünyaya ilân edilmesini, millet ve memleket için onaylanmayacak bir senedi kabul edemeyeceklerini ve Konferansın alacağı, kendileri ile ilgili kararların kabul edilmeyeceğini bildirdiler. Cemiyet Trabzon'da bir Pontus devleti kurulacağı haberlerinin duyulması ve İzmir'in başına gelenlerin pek yakında Trabzonun da başına gelebileceği endişesiyle Padişah'a ve Paris'e gidecek olan Damat Ferit Paşayı uyarmayı bir görev bilmmişti. Bunun etkisiz kalacağı ortada idi. Bu sebeple Erzurum ile yazışmalarını arttırarak Erzurum Kongresi'nin toplanması için çalışmaya ve kader birliğine girdi. Çünkü Erzurum da Ermeniler'e verilmek isteniyordu. Trabzon, Erzurum'da toplanacak Kongrenin İstanbul merkeziyle bir bağlılığı olmamasını istiyordu. Erzurum M.H. Reisi Raif Efendi, tüzük sorunu dolayısıyla, Kongrenin İstanbul'daki merkez adına açılması ve genel merkezin de çağrılmasını ve temsilcinin başkanlık etmesini istiyordu. Trabzon bu durumda Kongreye katılmayacağını bildirdi. Bunun üzerine Vilâyat-ı Şarkıye İstanbul merkezi ile ilişkisini kesti ve Trabzon M.H.M.C. de Erzurum Kongresine katıldı.

Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi'nin toplanmasında çabaları olan Trabzon M.H.C., M. Kemal Paşa'nın lider olmasından sonra tutumunu değiştirmeye başladı. İstanbul'a bağlı bulunan Trabzon Valisi Galip Bey, izinli gittiği İstanbul'dan döndükten sonra 31 Temmuz'da bir toplantı düzenleyerek İstanbul Hükümetini övücü, Padişah'ın Trabzon'a büyük güven duyduğunu bildiren bir konuşma yaptı. Valinin verdiği bilgiye göre İstanbul, M. Kemal hareketini «blöf» olarak görüyordu. Fakat bu hareket yüzünden İngilizler'in Erzurum'a asker göndereceklerini, Sivas'ta toplanacak kongrenin engellenmesi için de Valiye emir verilmiş olduğunu söylüyordu. Bu toplantının etkisi hemen görüldü. Trabzon Müftüsü ve Erzurum Kongresine katılmış bulunan Servet Bey, Padişah'a ayrı ayrı telgraf çekerek Trabzon halkının bağlılığını bildirdiler(1). Trabzon M.H.C.'den iki kişi 4 Ağustos'ta K. Karabekir Paşa'ya başvurarak, Erzurum Kongresi henüz çalışmalarını sürdürürken, Anadolu'daki örgütlenmeden İstanbul Hükümeti'nin haberinin olmadığını, bu örgütlenme çalışmalarının barış anlaşmasına engel olduğunu, M. Kemâl Paşa ve Rauf Bey

(1) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960, s. 100—1. Trabzon Mevki Komutanının 15. Kolordu K.lığına raporları.

hakkında tutuklama kararı bulunduğundan Kongre'de bulunmalarının doğru olmadığını bildirdiler. Sürmene'den katılan Ömer Fevzi (yazar) Kongre'de söz alarak, «Kışlaları kapatalım, askerleri bütünüyle terhis edelim, barış içinde yaşamının şartlarını hazırlayalım ve gereğinde askeri hizmetleri milis teşkilatı kurarak ona verelim» şeklinde yıkıcı bir konuşma yapmış ve kürsüden indirilmişti(1). Kongre tarafından seçilen Heyet-i Temsiliye (9 kişi) içinde Trabzon delegeleri Servet ve İzzet Beyler de vardı(2). Ancak Kongrenin çalışmalarının sona ermesinden sonra her ikisi de Trabzon'a döndüler. Trabzon M.H.C. bundan sonra üyelerini gençleştirme yoluna gitti ve yönetim tanınmış İttihatçıların eline geçti.

Trabzon, Erzurum'a gönderilen kişilerin yolu üzerindeydi. Erzurum'a atanan yeni Komutan ve Vali Trabzon'a gelmişler, fakat Karabekir ve M. Kemâl Paşalar'ın aldığı önlemlerle geri gönderilmişlerdi. Kongrenin bitmesinden sonra İstanbul Hükümeti, Kongre ve M. Kemâl ile Rauf Bey hakkında soruşturma yapmak üzere 20 Ağustos'ta Trabzon'a bir inceleme kurulu gönderdi. Bu kurul 22 Ağustos'ta İstanbul Hükümetine gönderdiği raporda, Trabzon ve çevresinde Pontus Devleti kurma ve çete saldırıları bulunduğu için halkın kendini korumak zorunda kaldığı, İzmir'in işgalinin Erzurum'da kongre toplanmasına sebep olduğu ve 25 Ağustos'da ikinci yazıda da Rum tehlikesini bildirdi(3).

Sivas Kongresi ve Sonrası

Erzurum Kongresi tarafından liderliğe getirilen M. Kemâl Paşa ve Heyeti Temsiliye'ye seçilmiş olan Servet ve İzzet Beyler Trabzon'a döndükten sonra muhalefete başlamışlardı. M. Kemâl'in kendilerini Sivas Kongresine davetini de, kongre çalışmalarını sakıncalı bulduklarını belirterek red etmişlerdi(4). Trabzon'da beliren muhalefet bu kadar değildi. Erzurum Kongresi'ne Sürmene delegesi olarak katılan Ömer Fevzi, çıkardığı «Selâmet»

(1) Karabekir, a.g.e. s. 101-103. Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber, Ankara 1966, s. 101-3. Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1946, s. 103-4.

(2) Nutuk, s. 48. M. Kemâl'e muhalefet yapanlar «Adem-i merkezîyet» taraftarı, Hilâfet ve Saltanat yanlısı idiler. Trabzon Valisi Galip Bey de aynı eğilimli biri idi. Mısıroğlu, s. 164.

(3) Karabekir, a.g.e. s. 131.

(4) Nutuk, 49. Karabekir, a.g.e. s. 142 (23.8.1919). Trabzon'un muhalefetinin altında, M. Kemâl Paşa'ya olan tepki yatıyordu. Enver Paşa'yı Anadolu'ya sokmayı plânlayan Trabzon M.H.C. buna en büyük engel olarak M. Kemâl Paşa'yı görüyordu.

gazetesi ile Kongre kararlarına, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey aleyhinde ateş püskürüyordu. Bu sebeple, Trabzon Mevzi K. Albay Halit Bey, Sivas Kongresi öncesi, bu gazeteyi susturmak için K. Karabekir Paşa'dan izin istedi(1). Selâmet gazetesinin 4 Eylül tarihli başmakalesinde, Erzurum Kongresini toplayanların bir zamanlar Enver, Talât Paşaların emrinde oldukları, şimdi M. Kemâl Paşa ve Rauf Bey'in çevresine toplandıkları ileri sürülerek, Merkezi Umumi gibi geçici bir hükümet olan Heyeti Temsiliye seçildiğini, bunların da Enver ve Talât gibi asker toplamaya başlayacaklarını, bu askerlerin, askerlik şubelerinde döğölüp, sövüleceğini, bin çeşit sefaletle cephelere gönderileceğini, Enver ve Talât'ın açtığı mezbahalara Türk evlâdının gönderilmesinin vicdanları sızlattığını ileri sürüp, «Avrupa ordularını aleyhinize tahrik edeceginize, günahkâr arkadaşlarınızla toplanıp bir intihar ordusu hazırlayınız» diyordu. Erzurum Kongresi kararlarını milletin onaylamadığını yazıyordu(2). Ömer Fevzi 15/16 Eylül gecesini Trabzon'da çeşitli yerlere bildiriler asarak, Halifenin yolundan ayrılmamak gerektiğini, kongre yapanların ülkeyi felâkete sürüklediklerini ileri sürüp halkı kıskırttı. Bu bildiriler polis tarafından toplandı(3).

Sivas Kongresi sonrası M. Kemal'in, İstanbul Hükümetiyle resmî haberleşmenin kesilmesini bütün asker ve sivil makamlardan isteyen kararı, bazı yerlerin tepkisine yol açtı. Sivas Kongresi'ne katılmayı red eden ve Heyet-i Temsiliye'yi çok zor durumda bırakan İzzet ve Servet Beyler 14 Eylül'de «Sivasta Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyesi Heyet-i Temsiliyesi»ne yolladıkları telgrafta, M. Kemal Paşa tarafından yazılan yazılarda kullanılan «Umumi Kongre» namının, Erzurum Kongresi nizamnamesinde bulunmadığını ileri sürerek, İstanbul Hükümeti ile ilişkinin kesilmesine karşı olduklarını bildirdiler ve İstanbul'a bir heyet gönderilmesini istediler. Karabekir Paşa, Trabzon Mevki Komutanından yardımcı olmasını istedi. Fakat bu çaba da etkili olmadı. M. Kemal Paşa 15 Eylül'de Servet ve İzzet Beylerle telgrafla görüştü, bütün çabasına rağmen kararlarını değiştiremedi. Bunun üzerine M. Kemâl Paşa 16 Eylül tarihinde Kâzım Karabekir'e çektiği telgrafta, Servet ve İzzet Beylerin Sivas'a yolladıkları olumsuz yazıya değinerek, onların kişisel düşüncelerinin alınan kararları değiştirmeyeceğini, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan kararların milli varlığını temeli olduğunu, Heyet-i Temsili-

(1) Karabekir, s. 168-9. (31.8.1919) Yapılan inceleme sonucu Ömer Fevzinin ailesinin elli yıl önce dönme bir Rum ailesi olduğu anlaşıldı.

(2) T.İ.T.E. Arşivi, 132/19632

(3) Karabekir, s. 242-3.

ye'nin, birleştirilen «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri» adına milli güveni kazanmış bir kuruluş ve Kongreler ile Heyeti Temsiliye'nin kararlarının ileri sürdüğü gibi birbirinden ayrı olmayıp, tam tersine birbirini izleyen, bir oluşumu tamamlayan, aynı amaçla alınmış kararlar olduğunu, Heyet-i Temsiliye'nin noksan kadrosu yüzünden sıkıntı çektiğini, çoğunluğun sağlanabilmesi için Refet Bey'in Canik temsilcisi seçildiğini, bu işlem için Servet ve İzzet Beylere sorulduğunu, fakat yanıt vermediklerini, Ferit Paşa Hükümetinin düşürülmesi için yapılan uygulamanın olumlu olduğunu belirtti(1).

M. Kemâl, Anadolu'da merkezi otoriteyi kurmak ve İstanbul Hükümeti'nin otoritesini yıkmak ve ulusal egemenlik eylemini gerçekleştirmek isterken, Trabzon'dan gelen tepki zararlı olmaktaydı. Servet ve İzzet Beyler'in tepkileri ise sürmekteydi. 16 Eylül'de Karabekir'e çektikleri telgrafta, Sivas Kongresi'nin, Erzurum Kongresi kararlarını aştığını ve elde etmek istediği kuvveti kendisine hazırlayan ve veren Erzurum Kongresinin varlığını yutmak istediğini ileri sürüyorlardı. Erzurum Kongresi ile Sivas Kongresi'nin birbiriyle bütünleşmesine karşı olan ve ikisi arasında ayrılıklar yaratabilecek bu tutumu Karabekir Paşa da haklı bularak, M. Kemâl Paşa'dan oldu bittilerden kaçınılmasını istedi. Zeki Bey de yine aynı tarihte Gümüşhane'den Karabekir'e yolladığı telgrafla, Sivas Kongresi'nin ayrı bir Heyet-i Temsiliye seçemeyeceğini bildirdi. Oysa Erzurum'da seçilen Heyet-i Temsiliye yalnızca Doğu Anadolu konusunda yetkili kılınmıştı ve seçilenlerin (başta Servet ve İzzet Beyler) çoğu ayrıldıklarından Heyet-i Temsiliye toplanamamış, bu yüzden M. Kemâl, Rafet Bey'in üyeliğe atanmasını sağlamıştı. Zeki Bey, Damat Ferit Paşa yanlısı bir yaklaşımla, Sivas'ta alınan kararların ve bunu sağlayan kişilerin, felâketlerin sorumlusu âsiler olduğunu ve Sivas Kongresi'nin, bu sebepten dolayı âmir olamayacağını ileri sürüyordu. Zeki Bey'in, M. Kemâl'in diktatör olabilir endişelerini haklı gören K. Karabekir, oldu bittileri önlemek ve yazıların altına M. Kemâl imzasının atılmayıp «Heyet-i Temsiliye» yazılması görüşünde olduğunu ve Trabzon'u yola getirmek için Halil Bey'in Trabzon'a atanmasına da karşı olduğunu bildirdi. M. Kemâl Paşa bu tepkiler karşısında K. Karabekir'i inandırmak için yazışmalarda, her iki kongrenin bir bütün olduğunu ve bütün vatan için var olduklarını belirtti. Halit Bey konusunda da, Trabzon'da kuvvetli bir idarenin bulunmasında ısrarlı olduğunu yadı(2).

(1) Nutuk, s. 106-112. Vesikalar 91-97. Karabekir, s. 237-40, 248-250.

(2) Karabekir, s. 250-253, Kansu, s. 271-285. Nutuk s. 109.

Trabzon Valisi Galip Bey de Milli Mücadeleye karşıydı. Gerek Trabzon M.H.C. gerekse valinin karşı çıkışları Keillar Paşa'yı zor durumda bırakıyordu. Bir yandan Ömer Fevzi'nin etkisi sürerken Belediye Başkanı da başlangıçta bu tepkilere katıldı. Galip Bey, Damat Ferit'in Anadoluya yolladığı, Anadolu'da toplanan kongreler ile «İttihatçılık ve Bolşeviklik» yapıldığı yolundaki yazılarını, Heyet-i Temsiliye aleyhine kullanıyordu. Konya, Ankara, Kastamonu Valileri değiştirilmiş, yerlerine Milli Mücadele yanlısı olanlar geçirilmişti. Trabzon'un durumu ise endişe vericiydi. Trabzon Valisi Galip Bey'in tasfiyesi için, M. Kemâl Paşa Yarbay Halit Bey'i görevlendirmek istiyordu. Halit Bey Ermeni tehciri suçlamalarından dolayı Nemrut Mustafa Divan-ı Harbinden(1) kaçmış, Fıkra K.'ni fiilen kabul etmemişti ve Bayburt'ta gizleniyordu. M. Kemâl, Halit Bey'in saklandığı yerden çıkmasını iki sebepten dolayı istiyordu. Birincisi, İstanbul'un çağrısına uymayan subaylar için Anadolu'da korkulacak bir durum olmadığı, ikincisi ise, kıyıda çok önemli bir yer olan Trabzon'un bir dış saldırıya uğraması durumunda, burada güvenilir ateşli bir komutanın bulunması idi. Bu sebeple Halit Bey'e, Maçka'ya gitmesini ve emrini alır almaz hemen Trabzon'daki Alayın başına geçmesini bildirdi. Trabzon M.H.C. ve Karabekir, Halit Bey'in sert bir insan olduğu için Trabzon'a gönderilmesini istemiyorlardı(2). Cysa Vali'nin Karabekir'e yolladığı 21—22 Eylül tarihli telgraftan, Padişah ve Hükümet yanlısı ve Milli Mücadele düşmanı olduğu, Kuvayı Milliye ve millet kavramlarına yer vermediği gibi Padişah'a bağlılığı sebebiyle her çeşit engellemeyi yapacağı açıkça anlaşılıyordu. Servet ve İzzet Beyler'in tepkilerinin, M.Kemâl'in otoriter tutumundan ileri geldiğini, Sivas Kongresi'ne karşı olmadıklarını, I. Dünya Savaşı süresince İ.T.'den zarar görmüş oldukları için bu Kongreyi de İttihatçılık olarak değerlendirdiklerinden kaynaklandığını ileri süren Karabekir'in bu tutumu da M. Kemâl'i zor durumda bırakıyordu(3). Karabekir 24 Eylülde Vali'yi Erzurum'a görüşmek için çağırdı. Trabzon sorununu kesin olarak çözmek isteyen M. Kemâl Paşa, Halit Bey'i Trabzon ve Havalisi (çevresi) Kuvayı Milliye Komutanı olarak görevlendirdi ve Trabzon Valisi Galip Bey'i tutuklayan Halit Bey, 24 Eylül'de Erzurum'a gönderdi. Gnl. Harbord heyetinin Trabzon'da bulunduğu sırada tutuklanıp yola çıkarılmış bulunan Galip Bey 26 Eylülde Erzurum'a vardı. Karabekir'in, ulusal amacı kendisine anlatılmasından sonra, inandığını ve taraftar

(1) Bu divan-ı harb Kemâl Paşa ve arkadaşlarını da idama mahkûm edecektir.

(2) Nutuk, s. 33

(3) Karabekir, s. 301, 345-6

olduğunu söyledi. Fakat kendisinin, yalnız çıkarlarını düşünen, kur-naz ve Rum kulübü üyesi bulunduğu, yolsuzluk yaptığı konusunda sicili bulunuyordu. Karabekir, Halit Bey'in Ermeni tehcirine adının karıştığı ve çok sert birisi olduğundan, yerine Rüştü Bey'i önerdi. Sonunda Halit Bey'in Kuvayi Milliye Komutanı olarak kalması ve Rüştü Bey'in de Fıkra Komutanı olarak görevlendirilmesine karar verildi. Ruştü Bey Trabzon'a giderek, Müdafaa-i Hukuk'u, Sivas Kongresi kararlarına uymaya razı etti. Gerçekte iki kongre arasında ayrılık olmadığını anlattı. Padişah'ın beyannamesine karşılık Rize, Sürmene, Tural halkı, Ferit Paşa'ya güvenmediklerini yazdılar. Böylece Trabzon da Ferit Paşa'yı düşürme hareketine katıldı ve Milli Mücadele irade ve otoritesi burada da kuruldu. M. Kemâl Paşa'nın Abdülkerim Paşa ile muhaberesi de bir sonuç sağlamadı. İstanbul Hükümeti'nin, Milli Mücadele aleyhindeki İttihatçılık suçlamaları sürdü. Bunun üzerine Trabzon halkı 30 Eylülde, Anadolu'dan yükselen milli feryada katıldığını ve memleket sevgisi varsa Sadrazam'ın çekilmesini bildirdi. Trabzon Müftüsü Mahir Belediye Başkanı Hüseyin imzasıyla Padişah'a bağlılık telgraflarının ve Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katıldığı yolundaki olumsuz etkiler siliniyordu(1).

Büyük Millet Meclisi'ne Doğru :

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin M. Kemâl Paşa tarafından düşürülmesi, Amasya görüşmeleri sonunda Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da toplanması için karar alınmasına rağmen, İstanbul Hükümeti Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasında ısrar etti. M. Kemâl-Paşa, 16 Kasım 1919'da Sivas'da komutanlar toplantısı yaparak, komutanların kararına başvurdu. Bütün komutanlar da Meclis'in, Padişahın bulunduğu yerde, yani İstanbul da toplanmasını istediler. M. Kemâl, Anadolu'da toplanmasında çok ısrar ettiyse de, kararı değiştiremedi. Trabzon M.H.C. de Meclisin İstanbul'da toplanması düşüncesindeydi. Trabzon, Meclis-i Mebusan'a temsilcileri olarak K. Karabekiri önerdiler, Karabekir asker olarak Trabzon'a daha çok hizmet edebileceğini belirterek red etti(2). Meclis-i Mebusan'a gönderilecek mebusanların seçiminde M. Kemal Paşa, Halit Bey aracılığı ile müdahalede bulundu. Harbiye Nezareti bu durumu şikâyet konusu yaptıysa da, Karabekir, Trabzon'un içinde bulunduğu koşulları gerekçe göstererek, Harbiye Nezareti'nin isteklerini etkisiz bıraktı(3). Mec-

(1) Nutuk, s. 114—8. Vesikalar c. III. vesika 100—104, 117 (18—27 Eylül 1919 tarihleri arası yazışmaları). Kansu, s. 300—7. Karabekir, s. 318—27. Gökbilgin. c. II. s. 47.

(2) Karabekir, s. 351 (10 Ekim 1919 tarihli yazı)

(3) Karabekir, s. 436.

İs-i Mebusan seçimlerinin yapılması ve Meclis'in toplanması ile Heyet-i Temsiliye'nin etkisinin sona ereceğinin düşünülmesine yol açtı. Hatta İstanbul Hükümeti, Meclis'in toplanması ile milletin iradesinin Meclis'te ortaya çıkacağı için Heyet-i Temsiliye'nin varlığına gerek kalmadığını ileri sürüyordu. Padişah'ın bildirisi de buna katılınca Trabzon da Padişah'a bağlılık yeniden belirdi(1).

İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgali, özellikle Trabzon gibi kıyı kentlerinde daha çok endişe ve korku yarattı. K. Karabekir Paşa bu sebeple, Trabzon'da bulunan kıymetli evrak, silâh, cephane, vs.'nin güvenli yerlere taşınması için 20.3.1920 de 3. Fırk. K.'na emir verdi(2). Bu önlemlerin alınması ise Müdafaa-i Hukuk'a karşı olanların aleyhte tepkilerini çoğalttı. M. Kemâl'in Ankara'da, B. M.M.'ni toplamak için çabalarını engellemeye başladılar. İstanbulun işgali üzerine 19 Martta bir bildiri yayınlamp Meclis toplanması için milletvekili seçilmesine başlanmasını isteyen M.Kemal'in bu isteğine birçok ilde uyulmadı. Trabzon da bu iller içinde idi. 18 Nisan da Batum'dan Trabzon'a gelen üç İngiliz savaş gemisi Vali'ye baskı yaptı. Şehirde gezen sarhoş İngiliz askerleri kadınların peçelerini açarak saldırganlıklarda bulundular. Halkın onlara karşı koyması ile çatışma çıktı. İngiliz gemileri 23 Mayıs'ta da geldiler(3). Bulduğu yer dolayısıyla Trabzon'un önemi çoktu. Fakat siyasî, askeri ve idarî örgütlenme ve bunun Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmasına karşı Trabzon direniyordu. Trabzon'da bulunan 3. fırka K. Rüştü Bey (4), Karabekir'e yolladığı telde, seçim yapılmasının muhalefete ve mücadeleye yol açacağını, bu sebeple M.H.C.ce birer üye seçilmesinin yerinde olacağını bildirdi. Sonunda Karabekir'in Trabzon Valisi'ni doğrudan ve Trabzon'daki Tümen Karacılığı ile sıkıştırması ile seçimler yapılabildi. Fakat bir kısım milletvekili, seçildikten sonra istifa ettiler(5). Bu arada 22 Nisanda İstanbul tarafından Trabzon valiliğine atanmış bulunan Kurmay Albay Hamdi Bey geldi. Namlızâdelerin damadı olan Hamdi Bey, Trabzon'da İstanbul'un otoritesini kurmak için gönderil-

(1) T.İ.T.E. Arşivi. 132/19630 (Müdafaa-i Hukukunun 24 kânunusâni 1335 tarihinde, Padişah'a bağlılıklarını ve Trabzon'un, Hükümeti haleldar edecek işlere karışmayacağını bildiren yazısı.

(2) Karabekir, s. 553. Karabekir, aldığı önlemleri Heyet-i Temsiliye'ye de bildirdi.

(3) Karabekir, s. 639.

(4) İzmir suikastinde asılan Rüştü Paşa

(5) Vali Hamit Bey de kıyı kenti olan Trabzon'da heyecanın yüksek olması sebebiyle durumun seçimlere elverişli olmadığını bildirdi. Sabahattin Selek, c. 1. s. 331.

mişti. Fakat alınan önlemler sonunda kaçmak zorunda kaldı. Yine aynı sırada Trabzon'a gizli olarak getirilmiş bulunan İstanbul Fetvaları torbalar içinde ele geçti(1). Trabzon seçimlerinin Vali Hamit Bey tarafından geçiktirildiğini düşünen M.Kemal, Vali'nin, İngiliz tehdidi altında olmaları sebebiyle seçimlerin yapılamadığı yolundaki açıklamasını yeterli bulmadı.

Milletvekili seçilen Hamit Bey, Karabekir'in isteği ile önce Trabzon'da kaldı. Fakat Trabzon Milletvekili İzzet ve Gümüşhane Milletvekili Ziya Beyler'in çarşamba yolunda eşkiya tarafından öldürülmeleri üzerine Hamit Bey, M.Kemal'in isteği ile Ankara'ya gitti(2).

İttihatçılık Çalışmaları ve Enver Paşa Olayı

Trabzon M.H.C.nin İttihatçılık politikasına sürdürmesi ve Enver Paşa'yı Trabzon yoluyla Anadolu'ya geçirmek çabaları, M.Kemal'i zor durumda bıraktı. Meclis içindeki ve Trabzondaki Enverciler dolayısıyla bir iç ayrılık doğabilirdi. Birinci Dünya Savaşı sonunda kaçmış bulunan Enver Paşa Rusya'ya gelmiş burada, İmparatorluğun Eski Başkomutan Vekili ve Halife'nin Damadı sıfatlarıyla Türkiye adına Ruslarla ilişkilere girdi. Batum'a gelerek kendilerince kurulmuş bulunan «İslâm İhtilâl Komitesi» ile örgütlenmeye ve Batuma çok yakın bulunan Trabzon'daki adamları ile de Trabzon'a egemen olmaya başladılar. Fakat Karabekir Paşa'nın kendilerine karşı olduğunu bildiklerinden onun nüfuzunu kırmaya çalışıyorlardı(3). Talât Paşa, M.Kemal'in başlattığı hareketi takdirde karşılayıp, Türkiye'nin iç millî hareketine karışmayacağını, dışardan yardım edeceğini M.Kemal'e yazmış ve olumlu bir yazışma geçmişti. Fakat Enver Paşa, Talât Paşa gibi düşünmüyordu. Kafkas Müslümanlarından kuracağı iki alayla Türkiye'ye gelmeyi plânlıyordu. Bu düşüncesini 26 Ağustos 1920-

(1) Karabekir, s. 673.

(2) Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey de Hamit Bey'in Trabzon'da kişisel otoritesini güçlendirmek istediği endişesinde idi. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi paşa da aynı görüşü paylaşmakta idi. Bu sebeple M. Kemal'in ısrarı ile Hamit Bey Karabekir'in uzun direnmesinden sonra Ankara'ya gitmek için 23 Haziranda Trabzondan ayrıldı. Daha sonra Hamit Bey, M. Kemal tarafından Gümrü Antlaşmasına delege ve Erzurum Valiliği'ne atandı. Karabekir, s. 779. 780.

(3) Karabekir, s. 838. Daha Eylül 1910 da Teceddüt Fırkası adını kullanan İttihatçılar Anadolu seçimlerine katılmak istemişlerdi. Dr. Esat Paşa'nın bir adamı adayların listesini Karabekir'e getirmişti. Karabekir, s. 189, 194, Aydınlar, Enver Paşa, c. III. 573—7.

de M.Kemal'e de yazıp yardıma gelmeyi önerdi. Fakat onun asıl amacın-
can endişelenen M.Kemal Anadolu'ya girmemesi gerektiği yanıtını
verdi ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmemesi için önlemler aldı.
Enver Paşa, Eylül. 1920'de Bakû'da toplanan şark Milletleri Kurulta-
yına katılıp, işçi-köylü devriminin önemi üzerine durdu.

Rusların desteğini kazanmaya çalıştı. Fakat «Türkiye Komünist
Fıkrası» temsilcisi Mustafa Suphi karşısında ikinci plâna düştü. Sov-
yetler de Enver Paşa'yı ellerinde M.Kemal'e karşı koz olarak tutu-
yorlardı. Lenin'in ve M.Kemal'in tezleri çatışıyordu. Sovyet-
ler Türkiyeyi Sovyetleştirmek ve Ermeni konusunda da Ermeni ist-
teklerinin yerine getirilmesini istiyorlardı. Enver Paşa Türkiye tem-
silcisi gibi davranıyordu. Oysa Ankara kendisine böyle bir görev
vermemiştir. Çeşitli mektuplarında Ali imzasını kullanan Enver Paşa,
23. Ocak 1921'de Halil Paşa'ya (1) ve Şükrü Bey'e yazdığı mektupta,
kendilerine bağlı arkadaşlarla silâhlı olarak hazır bulunmalarını
istiyordu. M.Kemal bu çalışmalarını duyuyor ve Trabzonun bu işlerde
önemli yeri olduğunu biliyordu. Enver Paşa «İslâm İhtilâl Cemiyetle-
ri İttihadı» aracılığı ile bir yandan Anadolu'ya diğer yandan İslâm
dünyasına etkili olabileceğini umuyordu. Trabzon'daki M.H.C.nin
İttihatçıların eline geçmesi ve Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın limana
ve şehre hakim olması ile Enver Paşa için Trabzon, Anadolu'ya geç-
me kapısı idi. Burada Anadolu'ya gelmiş bulunan Mustafa Suphi,
Ankara'nın baskısı karşısında Trabzon yoluyla Rusya'ya dönmek zo-
runda kalmış, fakat Ocak 1921de denizde, Yahya'nın adamlarınca
öldürülmüştü. Bu olay bile Enver Paşanın Trabzon'daki etkisini gös-
teriyordu.

B.M.M. Trabzon'a yolladığı bir yazıda Enver Paşa'nın B.M.M. Hü-
kümeti adına çalışmaya yetkisi olmadığını kendisine bildirilmesini
istedi. Fakat Enver Paşa kararında ısrarlıydı. Berlin'de bulunan Ca-
vid Bey'e yolladığı 27. Mayıs. 1921 tarihli mektuta, gerekirse Ko-
münizme bile dayanabileceğini bildiriyordu. Enver Paşa, Türkiye'
nin Yunan saldırıları ve iç ayaklanmaların yıkıcı ortamı içinde M.Ke-
mal'e karşı olanlardan yararlanıp Anadolu'ya girme çalışmaları ile
tehlikeli oluyordu. Bir zamanlar Almanlar'a dayanan Enver Paşa şim-

(1) Halil Paşa İngilizler tarafından Ermeni suçlusu olarak Bekir Ağa Bölüğüne
kapatılmıştı. 8 Ağustos 1919 gecesi Küçük Talâtla birlikte kaçan Halil Paşa
11 Eylül'de Ankara'ya gelmişti. Sivas'ta M. Kemal'in yanında bir hafta ka-
lan Halil Paşa, Kafkasya'ya gönderilerek Rus yardımı için görevlendirildi.
Rus ileri gelenleri ile görüştü ve 100 bin ruble yardım sağladı. Ali Fuat
Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul 1955 s. 129—35.

di Sovyetlere dayanmaya çalışıyordu(1). Enver Paşanın bu çalışmalarını Karabekir Ankara'ya çeşitli tarihlerde Enverciler'in Ankara'da da taraftarları bulunduğu ve M.Kemal Paşa aleyhine propogandalarını ve örgütlenmelerini bildirmişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi için en uygun yer Trabzon idi. Kâhya Yahya da bu işin adamıydı. Enver Paşa Yahya'ya da mektup yazmış (Ali imzası ile) ve bin kişi silâhlendirip hazır beklemesini istemişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini engellemek isteyen Ankara önlemler alıyordu. Sakarya Savaşından sonra Sovyetler Enver Paşa aracılığı ile birşey elde edemeyeceklerini gördüler, Fakat Enver Paşa hâla çalışmalarını sürdürüyordu. 8 Eylül 1921 de bir kongre toplandı ve 24 Eylül'de İttihat Terakki mühürlü yazıları Ankara'ya ve Karabekir'e yollandı. Enverin bu çalışmaları üzerine Fevzi Paşa Karabekir'e yolladığı 1. Ekim. 1921 tarihli yazıda, Yahya'nın Enver'i Anadolu'ya geçirmek için çalıştığına dikkati çekiyordu. Sakarya Savaşından sonra Trabzon işi daha rahat ele alınabildiği için, Karabekir, verdiği yanıtta, Yahya ve adamlarının tutuklanmaları için Trabzondaki Fıkra K. Seyfi Bey'e 4 Ekim'de emir verdiğini ve kıyı yöresinde önlem alındığını bildirdi(2).

Kâhya Yahya Olayı :

Buraya kadar Trabzon ile ilgili dış gelişmeler ve Trabzon'un önemi üzerinde durduk. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Sivas Kongresi'nde alınan bir kararla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi haline getirilmişti. Fakat M.Kemal'in istediği anlamda gerçek bir Müdafaa-i Hukuk şubesi olmadı. İttihatçılık çalışmalarını ve Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçirmek gibi bölücü bir yola girdi. Cemiyetin ileri gelenlerinin ve özellikle Kâhya Yahya aracılığı ile Trabzon limanına M.H.adına konan verginin halkın şikâyetlerine yol açması Ankara'nın dikkatini çekti. Limana giren mallara önemine göre bir vergi konmuştu. Alınan bilgiye göre elde edilen paranın yarısı M.H.C.nin kasasına, yarısı da Yahya'nın cebine gidiyordu. Trabzon'a gelen Küçük Talât, Halil Paşa gibi eski İttihatçıların bütün giderleri bu paralarla karşılanıyordu. Cemi-

(1) Karabekir, Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı, İstanbul 1967. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa c. III. Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 19—42, 157—280.

(2) Karabekir, Enver Paşa, s. 157—161 Enver Paşa'nın Rusya'daki çalışmalarını yakından izlemek üzere Moskova Ateşemiliteri Saffet Bey 15.6.1921 de görevlendirilmişti. Karabekir, a.g.e. 149. Enver Paşa Anadolu'ya girmekten umudunu kesince Buhara'ya gitti ve Ruslarla yaptığı savaşta 4 Ağustos 1922 de şehit oldu.

yetin kurucusu Barutçuzâde Ahmet Bey'in de İttihatçı olduğu şikâyetleri, Karabekir ve M.Kemal'in endişelerine yol açıyordu. Yahya'nın limandaki gücü ve Trabzon'daki nüfuzu o kadar çoğalmıştı ki Trabzonda bir de «İskele Hükümeti» vardır dedirtecek kadar yolsuzluk yapıldığını gösteriyordu. M.H.C.ne yalnızca koyunlardan alınan vergiden 40 bin lira para verildiği, fakat bu paranın nasıl harcandığı ise açıklanmıyordu. Ayrıca Yahya Kâhya'nın kaçakçılık yaptığı sabit görülüyordu. 13. Fırka Komutanı Sami Bey'in bu açıklamaları konunun önemini ortaya koyuyordu. Durumu bir raporla Karabekir'e bildiren Sami Bey eğer mutlaka M.H.C. gerekli ise Reis ve üyelerinin yeniden seçilmesini ve Yahya'nın Cemiyet üyeliğinden çıkartılması gerektiğini belirtti(1). Trabzon'da hiç kimsenin ve hatta Valiligin bile otomobili yokken Yahya'nın gemi ile yeni bir otomobil getirtmesi de dikkati çekiyordu(2). Yahya'nın Enver Paşa ile mektuplaşması ve Yahya'nın Trabzon'a hakim durumundan yurarlanılarak bin kişi silâhlendirip. Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçireceğinin öğrenilmesi üzerine, Karabekir Yahya'nın tutuklanması için Albay Sami Bey'i görevlendirerek Trabzon'a geldikten sonra Envercilik çalışmalarının tehlikesini ve Yahya'nın gücünü yakından gördü. Karabekir 4 Ekim 1921 tarihinde Sami Bey'e gönderdiği telgrafla Yahya'nın ve adamlarının hemen tutuklanmalarını ve Erzurum'a gönderilmelerini emretti. Eğer direnme olursa sıkıyönetim ilân edebileceğini de bildirdi. Olayın ciddiyeti Ankara'yı da endişelendirmişti. Fevzi Paşa da Yahay ve adamlarının tutuklanmasını, yargılamanın çabuk yapılmasını ve delil bulunmasını istiyordu(3).

Bin kişilik gönüllü toplama girişimlerinin Enver Paşa'yı Anadolu'ya sokmak için yapıldığı ve Trabzon'un bu işin merkezi olduğu Genel kurmay ve Karabekirin yazışmalarından açıkça anlaşılıyor(4). Sakarya Zaferi'nin kazanılmış olması ve M.Kemal'in vatan ve

(1) Karabekir, Enver Paşa, s. 242—3 (26.11.1921 tarihli telgraf). Sâmî Sabit Karaman İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmit 1948, s. 25—32.

(2) Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1932, s. 106

(3) Karabekir, a.g.e. s. 161—3. S.S. Karaman, s. 35—37

(4) Ankara'da bulunan Hafız Mehmet Efendi'nin Trabzon dolaylarında bin gönüllü toplamak işinin altında Yahya'nın bulunduğu ve onun adamlarının (Mustafa ve İsmail) komutasına verileceğinin tahmin edildiği ve Ankara'ya gelebileceklerin isimlerinin Genelkurmay'a bildirilmesi isteniyor. Karabekir, a.g.e. s. 164 (1.10.1921).

milleti kurtarabilecek tek lider olduğunun anlaşılmasına rağmen Enver Paşa'nın ve taraftarlarının siyasi ihtirasları halâ sürüyordu. Enver Paşa'nın tüm başarısızlıklarına, rağmen M.Kemal'e tercih eden Enverciler'in(1) ulusal birlik için doğurdıkları bu tehlikeli durum karşısında Ankara temkinli davranıyordu. Ön inceleme ve soruşturmalar Vali ve Komutan tarafından sürdürülüyordu. Karabekir Paşa, Trabzon M.H.C. Reisi Ahmet (Barutçuzade)in de İttihatçılığından kuşkulananarak kendisinden bilgi istedi. Ahmet Bey verdiği yanıtta Trabzonda İttihatçılık bulunduğunu, fakat kişisel ihtiras peşinde koşanların hoş karşılanmadığını, kim vatan için, çalışıyorsa onunla birlik olduklarını, Küçük Talât ve Halil Paşa'nın Trabzon'da hüsranla uğradıklarını bildirdi. Ancak onun bu yanıtı Karabekir inandırmadı(2).

Sami Bey Karabekir tarafından Yahya'yı tutuklamak için görevlendirildikten sonra inceleme ve soruşturmalarını derinleştirdi fakat durumdan şüphelenen Yahya saklandı. Yahya'nın adamlarından dokuz kişi tutuklandı. Tutuklananların aileleri B.M.M.'ne başvurarak (26.11.1921) on dokuz gün önce evlerinin gece yarısından sonra bir suikast ve erler tarafından basıldığını, kocalarının ve çocuklarının götürüldüğünü şikâyet ettiler. M.H.C. Başkanı Ahmet Bey de aynı konuda Yahya'nın lehinde başvuruda bulunarak, Yahya'nın Cemiyet'in üyesi olduğunu belirterek, bir canı gibi izlenmesinden vazgeçilmesini istedi ve gerekirse Yahya'nın kendiliğinden teslim olacağını ekledi. Yahya'nın büyük hizmetlerinden söz ettikten sonra, yapılan işlemin durdurulmasında ısrar etti Oysa tutuklanan dokuz kişi Yahya'nın en yakın adamları olduğu gibi, beş tanesinde asker kaçağı idi. Sami Bey, bu adamların uzun süre Trabzon'a dönmeleri gerektiğini, kaçakların da

(1) «İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı»nın ülkeyi ve İslâm dünyasını kurtaracağı ve Enver Paşa'nın büyüklüğünden söz ediliyor. Halil Paşa da bu Cemiyet'in işleri ile uğraşıyordu. Ardahan Mebusu Hilmi Bey de Ali Fuat Paşa'ya, M. Kemâl'in bir mektubunu götürmek için Moskova'ya giderken uğradığı Trabzon'da 13. Fırka K. Sami Bey ile görüşerek Enver Paşa lehinde ve M. A. Kemâl aleyhinde konuşup, Ankarada Enverciliğin çok kuvvetli olduğundan ve Mecliste 40 taraftar bulunduğundan söz ettiğini, Sami Bey 18.11.1921'de Karabekir'e yazıyor. Genelkurmay'a durumun bildirilmesi üzerine durumu öğrenen M. Kemâl (Başkomutan) Hilmi Bey'in Ankara'ya dönmesini sağladı. Hilmi Bey bu kadarla da kalmamış, Yahya'nın hakkında başlamak üzere olan Vali tarafından yürütülen tahkikatın da durdurulmasını istemişti. Karabekir, a.g.e. s. 169—209, 221. Tepeyran, s. 94—96.

(2) Sami Sabit Bey'den gelen inceleme Raporlarında, Ahmet Bey'in Yahya ile ilişkisinden söz ediliyordu. Karabekir, s. 225—228.

cepheye gönderileceğini bildirerek durumu aydınlattı(1). Sami Bey tarafından Yahya'nın Trabzon'daki nüfuzunun kırılması ile gümrük rahatlamış, Enver Paşa'nın Trabzon aracılığı ile Anadolu'ya geçebilme umudu yıkılmış oluyordu.

M.Kemal Paşa (Başkomutan) bu olayları, Trabzon M.H.Merkezi'nin, Ankara'da, askeriye'nin çalışmaları aleyhinde bir hava yaratmaya tevessül ettikleri biçiminde değerlendiriyor, gerekirse Ankara'dan bir inceleme kurulunun gönderilmesi üzerinde duruyordu. Ahmet Bey ile işi birlikte yürütmeye önem verdi. Karabekirde Sami Bey'e tutuklanma emri Genelkurmay'dan gelmesine rağmen Trabzon M.H.C. onu kurtarmaya çalışıyordu (2). M.Kemal'in Trabzon vilâyetinin mülki hükümetçe yönetilmesinin doğru olacağını ve soruşturmanın da yine aynı biçimde yürütülmesini istemesi ile Sami Bey, Vali Hazım Bey ile işi birlikte yürütmeye önem verdi. Karabekirde Sami Bey'e yolladığı emirde, işlemlerin yalnızca ordu tarafından yapıldığı konusunun uyanmamasına önem vermesini istedi. Görülüyor ki Yahya olayı görüldüğünden büyük boyutlara ulaşarak, Trabzon M.H.C.nin boyutlarına ulaşıyordu. İnceleme ve soruşturma genişledikçe olay büyüyüdü. Trabzon milletvekilleri Ankarada M.H.C. de Trabzon'da tepkilerini sürdürdüler. Ankara'nın bu konuda yumuşak davrandığını düşünen Karabekir, Sami Bey tarafından gönderilen 6.1.1922 tarihli raporda, Trabzonda hükümeti devirme hazırlıkları yapıldığının açıkca görüldüğünü, M.H.C.nin ve Yahya'nın yolsuzluk ve Envercilik yaptığının bilinmesine rağmen, yeterince kararlı davranılmadığına dikkati çekiyordu. Gerçekten de Sivas'ta yargılanan Yahya masumiyet kararıyle serbes bırakıldı (3). Büyük Taarruz hazırlıklarının sürdüğü bir sırada Meclis içinde bir bölünme istenmediğinden olayın incelenmesi için bir soruşturma kurulunun görevlendirilmesi uygun bulundu.

Soruşturma Kurulunun Çalışması :

Trabzon olaylarının bu boyutlara ulaşması üzerine bir soruşturma kurulunun görevlendirilmesine karar verildi. Aynı tarihte Elviye-i Salâse için bir komisyonun seçilmesi de tamamlanmış bulunuyordu. Trabzon Valiliğine başlamış bulunan Hazım Bey, M. H. adına Trabzon limanından hayvan ve ticari mallardan vergi alınacağını görerek, 22 Kasım 1921 de yeni bir tarife hazırlatmış ve tüm kayıkçılar bu tarifeye uymak zorunda kalmıştı. Ancak Yahya'nın nüfuzunu kırmayı başaramamıştı. M.H.'un bu tahakkümüne karşı

(1) Karabekir, s. 228—232. Sami Sabit Karaman, a.g.e. s. 50—72.

(2) Karabekir, s. 230—248. Bu konuda yazışmalar ve ele geçen mektuplar. Yahya'nın Enver Paşa ile ilişkisini ve çalışmaları gösteriyordu. a.g.e. s. 263 . 279.

(3) Karabekir, s. 252—3, 334—5. Sami Sabit Karaman, s. 75—135.

durumu inceleyerek 17.12.1921 de İçişleri Bakanlığı'na iletmisti. İçişleri de Ali Sait Paşa Başkanlığındaki komisyona kendilerinin de seçildiğini ve B.M.M. Başkanlığınca da onaylanmış olduğunu bildirdi(1). «Elviye-i Selâse Heyet-i Tahkikiyesine» seçilen askeri ve mülki temsilcilerden oluşan bu kurulda İnebolu Komutanı Ali Sait Paşa ve Trabzon Valisi Hazım Bey bulunuyorlardı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın 9.12.1921 tarihli emri ile Ali Sait Paşa seçilen üyelerin başkanlığına atandı ve yardımcılarını seçmesi bildirildi. Emri alan Ali Sait Paşa Ankara'ya gitmek istedi ise de Fevzi Paşa Ankara'ya gelmesine gerek olmadığını ve hemen gerekli işlemleri tamamlayıp Trabzon'a hareket etmesini bildirdi. 12 Aralık tarihli yazı ile de, kendisinin yanı sıra Soruşturma Kuruluna İçişleri Bakanlığınca Trabzon Valisi Hazım ve Kütahya Milletvekili Rahmi Beyler'in seçilmiş olduklarını ve İnebolu'dan hareketini Hazım Bey'e bildirerek ilişki kurmasını istedi. Ali Sait Paşa'nın yardımcılarının görevlendirilmesi yapıldı(2). İnebolu ile Trabzon arasında yalnızca deniz yolundan ulaşım sağlanabildiği, mevsimin kış ve havaların çok kötü olmasından dolayı Ali Sait Paşa'nın hareketi gecikiyordu(3). Elviye-i Selâse işlerini incelemeye seçilmiş bulunan Ali Sait Paşa, Fevzi Paşa'dan aldığı 18.12.1921 tarihli emirle, Elviye-i Selâse işinden önce Trabzon M.H.C. hesabının incelenmesine ve şikâyetlerin sonuçlandırılmasına görevlendirildi(4). Yolculuk için gemi bulmakta büyük güçlük çeken Ali Sait Paşa Elviye-i Selâse işini daha önemli görerek, Trabzon işini başkalarının yapacağını düşünüyordu(5). Fevzi Paşa 21.12.1921 tarihli emri ile, Trabzon işinin öncelikle yapılmasını bildirerek, Hazım Bey ve Gümüşhane Muhasebecisi Kâmil Efendi ile birlikte görevin yerine getirmesini istedi. Trabzon tahkikatının Elviye-i Selâse işleri yüzünden gecikmesi önlenmiş oldu. Ali Sait Paşa bu emir üzerine K. Karabekir Paşa'ya yolladığı tel ile, Trabzon'a geleceğini bildirdi(6). Sait Paşa'nın Trabzon'a varışından sonra toplanan Tahkik Heyeti, 20 Aralık'ta, M.H. Bakanlığına, Tahtikatla görevli olduklarını bildirerek evraklarını ve hesap defterlerini istediler. M.H.C. Reisi, şifre memurunun gelen telgrafı gizlice kendisine duyurması sebebiyle durumu biliyordu. Reis itirazlarda bulu-

(1) Tepeyran, s. 107, 128.

(2) Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Ali Sait Akbaytuga dosyası, 132/19551. 57 defter No, 17.

(3) a.g. dosya, 132/19557 defter no: 8.

(4) A.g. dosya. 132/19552

(5) A.g.dosya, 132/19557 defter no: 9—11.

(6) A.g.dosya. 132/19557 no: 13—23

arak engellemeye çalıştıysa da, Cemiyetler Kanununun 7. maddesi gereğince gelir ve gider defterlerinin Vali tarafından incelenmesine izin vermek zorunda kaldı. Durumu bildiren şifre memuru cezalandırıldı ve şifre çözme işini Van kendi yapmaya başladı (1).

Ali Sait Paşa soruşturmaya başladığı sırada, durumdan haberi olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de Trabzon'a gelerek Ali Sait Paşa ile görüştü ve Sami Sabit Bey'in başka bir yere atanması konusunda anlaştılar. Sait Paşa da bunun sağlanabilmesi için M. H. Heyetin istifasını istedi. Ali Şükrü Bey'in aracılığı ile Heyet istifa etti ve Yahya 12.1.1922'de teslim oldu. Yahya bir süre Trabzon'da tutuldu. Sonra Samsun'a gönderildi ve orada serbest bırakıldı. Sivas'a gidip yargılandı ve beraat etti. Sami Sabit Bey'in yerine Muğlalı Mustafa Paşa atandı. Fakat ne istifalar kabul edildi, ne de Sami Sabit Bey Trabzon'dan ayrıldı. Hatta Vali görevle ayrılırken yerine Vali Vekili olarak Sami Sabit Bey'i bıraktı (2).

Soruşturmanın resmen başlamasından sonra Trabzon'un ileri gelenlerinin 16 Ocak 1922 tarihinde «Trabzon'da Heyet-i Tahkikiye Riyaset-i Canib-i Âlisine» gönderdiği dilekçede «Hiçbir karar ve kanuna dayanmadan hükümet içinde hükümet yapmak istemekle» suçladıkları Cemiyet'in limana giren gemilerden boşaltılan mallardan alınan vergilere deyiniyor ve harcamalar için tutulan defterlerin sonradan hazırlandığını, Yahya ve ileri gelenleri Cemiyet'in başından uzaklaştırılmamaları durumunda fenalıkların artacağı ileri sürülüyor ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya Trabzon'daki İttihatçılar aracılığı ile geçirilmeye çalışıldığı belirtiliyordu (3).

Soruşturmanın başlaması ile Trabzon da bir rahatlama görülüyordu. Soruşturma kurulunun hazırladığı fezleke 500 sayfayı geçiyordu. Bu fezlekenin özetleri ve Ali Sait Paşa'nın özel raporu aşağıda ayrıntılı biçimde verilecektir. Bunlardan anlaşılacağı üzere, defterlerin mürekkeplerinin ve sayfalarının yeniliği, bunların soruşturma işinin duyulmasından sonra hazırlandığını gösteriyordu. Yahya'nın ve Reis'in zimmetlerinde 17.600 lira gözüküyordu ve M. H. hissesi olarak da 40.000 liradan çok para ayrılmıştı. Vergi toplama işinin B.M.M.'nin açılmasından sonra uygulanmış olması da dikkati çekiyordu. Cemiyet Reisi'nin, defterlerin zamanında tutulmayışının, olağanüstü sebeplerden ileri geldiği yolundaki açıklaması da Kurulu

(1) Tepeyran, s. 108—9.

(2) Mahmut Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru, Ankara 1971, s. 279—80.

(3) T.İ.E. Arşivi. 132/19638. Eşraftan Şatırzade Ziya, Hacı Bilâl Ağazade Behçet Bilâl, Eyüpzâde Esad Ömer Eybi, Türkoğlu Ahmed ve birkaç kişinin daha imzaları bulunmaktadır.

inandırmadı(1).

M. H. seçimlerinde Trabzon ve çevresinde usulsüzlük yapıldığı yolundaki şikâyetleri değerlendiren Kurul, M. H. C. Başkanlığı'na 28 Ocak 1922 de bir yazı ile «Trabzon Hey'et-i Merkeziyesinin in-tihabatına Trabzon Vilâyeti ile mülhakatının ve yumra Nahiyesi Heyet-i idarelerinin iştirak ettirilmediği»nin ihbar edildiğini bil-direrek yanıt istedi. Ali Sat Paşa'nın bu yazısına verilen yanıtta, na-hiye, kaza, liva ve vilâyet seçimleri hakkında «mukarreratta» hü-kümler bulunduğunu. «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin 13. maddesin-de Serahat mukabilinde vilâyete ihtiyar yoktur» denildi, dolayı-sıyla yapılan seçimlerin usulüne uygun yapıldığı ileri sürüldü(2). M.H. Cemiyeti, Ali Sait Paşa'ya yolladıkları bir başka yazıyla da, Trabzon'daki hainlere ve hürriyet İtilâfçılara karşı yapukları müca-deleyi, Selâmet gazetesinin kendilerine karşı yürüttüğü suçlamalar ve iftira ile yıpratılmak istediklerini belirtti(3). Aynı tarihlerde Güzel Trabzon gazetesi de M.H. Merkezinin Envercilik yaptığını, Küçük Ta-lât ile Halil Paşaların oyuncağı olduğunu yazıyordu(4). Ali Sait Paşa hazırladığı özel bir rapor ile Trabzon'da İttihatçılık ve İtilâfçılık mü-cadelesini, tarafların isimlerini gösterir listeleri vererek anlatıyor, bu durumun zararlarına değinerek çözüm olarak M.H.'a bunların dışından insanların seçilmelerini öneriyordu. Önemi dolayısıyla ra-poru vermeyi uygun buldum.

10. Şubat 38

Trabzon'da resmî ve gayri resmî bazı tahkikat ve tetkikatla mutalaat-ı şahsiyeyi muhtevi hususi rapor-dur(5).

Sivas Kongresi mukarreratının dördüncü maddesi açık bir şekil-de «her türlü fırkacılık hissinden âzade olan makasad cemiyetin te-mamen tefkimî» demesine rağmen Trabzon'da İttihad ve Terakki partisi'nin iktidarı devrinde milletin içine sokulmuş olan fesad ve bö-lücülük köklerinin henüz yok olmadığı maalesef görülmektedir. (İt-tihad ve Terakki) ve (Hürriyet ve İtilâf) cemiyetlerin Meşrutiyet dö-neminde ettikleri bu tohumlar kökünden kazanmadıkça birlik ve hu-zur sağlanamayacaktır. Mütarekenin başından beri Kuvayı Millîye taraftarlığı eden İttihatçılarla, İstanbul Hükümeti ve Saray yandaş-

(1) Tepeyran, s. 108--112. Trabzon ilinin aynı yıl aşardan toplanan vergisinin 30.000 lira olduğunu göz önüne ahrsa, limandan elde edilen paraların önemi anlaşılır.

(2) T.İ.T.E. Arşivi 132/19635

(3) A.g. Arşiv. 132/19643.

(4) Tepeyran, s. 111.

(5) T.T.E. Arşivi. 132/19637

hığı eden İtilâfçılar vatanın kurtarılması için bütün milletin birlik olması gereğini akilen takdir etseler bile hissen ve fikren birleşememektedirler. Burada hissiyat mantika üstün geliyor. Trabzon ve çevresinden M. H. merkez ve şubelerini kuranlar eskiden bu memlekette İttihat ve Terakki Cemiyetini idare edenlerdir. Bugün bu heyetin muhalifi bulunanların bir kısmı da aynı yörede eski Hürriyet ve İtilâf Cemiyetini yönetmiş olanlardır. Heyet-i merkeziyeye karşı koyanlara «İtilâfçı oldu» diyerek eski İttihatçılar tereddüt etmemektedirler. Genel durum bu olup, birbirlerini kollamakla uğraşıyorlar. Sivas Kongresi kararları «Bilumum İslâm vatandaşlar Cemiyetinin azayı tâbiyesindedir.» kuralını koyduğu halde, Trabzon'da fırkacılığın halâ milleti ikiye ayırdığı görüüyor.

İtilâfçılar, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini kuran eski İttihatçılara, vatan perverlik maskesi altında vatan haini diye saldırmaktadırlar. Bunlar Sevri imza ederek memleketi İngiliz ve Yunanlılara veren hainlerdir. Bugün bile B.M.M.'nin inhilalini can-ı gönülden istemektedirler. Hükümet içinde hükümet etmeye alışmış olan azıllı eskii İttihatçılar halâ mevki-i iktidarda kalarak milleti soymakta ve eski İttihatçı arkadaşları (Halilleri, Talatları, Azimetleri, Naîlleri (Trabzon İttihat ve Terakki mürahası olup Enverin eski yaverlerinden Binbaşı Şükrü Beyin biraderi)... vs.) buralara kadar getirmekte, milliyetçilik perdesi altında milletin yüz bin liraya yakın parasını kanuna aykırı olarak, Enveri memlekette yine hakim kılmak, İttihad ve Terakki ocağını yeniden canlandırmakla uğraşıyorlar. Millet artık bunların tahakkümüne tahammül edemez. Heyet-i Merkeziye ve şubeleri gereksiz yere seçilmişler, B. M. M.'indeki adamları (Mebusu muhtereme) vasıtasıyla buna çalışmaktadırlar. Bunların yeniden seçilmek şartıyla dağıtılarak yerlerine temiz tanınmış kişilerin seçilmesi gerekmektedir.»

«Bu iki eski cemiyete (İ.T. ve H.İ.) mensup olanların ileri gelenleriyle görüşmüş olan Ali Sait Paşa, İttihatçıları cüretkâr, İtilâfçıları ise cüretsiz bulmuş. Yaygaracılıkta iki tarafı da eşit görüyor. Ülkenin en çok huzur ve birliğe muhtaç olduğu bir sırada bu iki kuruluş da zararlıdır. Ülke içindeki İttihatçılarla dışardakiler haberleşmekte olup, memleketin başına açtıkları felâkete rağmen halâ iktidar için çalışmaktadırlar. Memleket ve ülke bütünlüğüne karşı ikilik ve bölücülük kaynağıdır. Müdafaa-i Hukuku ele geçirerek kendi istemlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Trabzon limanında ticaret serbest olduğu halde mevaşi ve ticari eşya üzerinden zorla fahis rusum aldıkları altmış bin bir kusur liradan kırk iki bin sekiz yüz lirası hiç bir kontrol altında olmayarak keyfi bir şekilde sarf ettikleri halde, bir gün hesap vermek zorunda kalacaklarını düşün-

memişler ve kayıtlarını düzgün tutmamışlar, kendilerine sorulan sorulardan çok sıkılmışlardır. İçinde buldukları halde yapılan sarfiyattan haberdar olmadıklarını belirten dört kişi (Eyüpzâde Daniş, Pir Efkazâde Molla Beylerle, Hâtip zâde Mustafa ve Hacı İzzet zâde Mehmet Hasib Efendiler), diğer dört arkadaşlarının kendilerini sürüklediği tehlikeden kurtulmak ümidiyle hemen istifaya karar ve icra eylediklerinden aralarındaki ihtilâfı amacıyla diğerlerinin (Reis Barutçu Zâde Hacı Ahmet ve Polathaneli Hafız Mahmut ve Hacı Ali zâde Mehmet Carin ve Lütü Efendiler) birlikte istifa ettiler. Enver Halil Paşalarla muhabere ve ilişkisi dolayısıyla tutuklanan ve Sivas'a sevk edilen Trabzon kayıkçılar kâhyası Yahya Efendi Cemiyetin asli azası olduğunu iddia ediyorsa da diğerleri azalığının istişari olduğunu söylüyorlar. Eskiden üye bulunmuş olan Sarı Efendi Giresun Mutasarrıflığına tayin edilerek gitmiş, ve Kasım zâde Nail Efendi de istifa ederek İstanbul'a sürülmüş ve bir kaç ay azayı istişari olarak maaşla bulundurulmuş olan mahud Küçük Talat da evvelce def olup gitmiştir.»

Gerçek programları dışına çıkan İ.T. için «hizb-i meş'umlarına» sözünü kullanan Sait Paşa her ikisinin de ülke için zararları olduğunu sık sık vurgularken İttihatçıların iktidarı ele geçirmek için yaptıkları çalışmalara dikkati çekiyor. Cemiyeti İttihatçılık yapmayanlara verilmesini yararlı görüyor. İstifa eden üyelere (Daniş ve Molla Beylerle Mehmed Hasib Efendi) yeniden seçilebilirler diyor. İttihatçılık yapanların seçilmeleri tepki yaratır ve hiç bir yararı olamaz kanısındadır. Bağımsızlık savaşı kazanılincaya kadar cemiyetlerin kapanmasını öneren Paşa bir aydan beri görüştüğü Trabzon halkının Müd. Huk. Heyetlerinin merkez ve mülhakattakilerin hükümet üzerindeki nüfuzlarından hoşnut olmadığını belirtiyor. İttihatçıların mülki ve askerî yöneticileri ayrı ayrı ele geçirmek çabasında bulunduğunu, bunun için de Vali (Hazım Bey) ve (Süvari Miralay Sami Sabit Bey) arasında ayrılık yaratmayı istemişler ama başarısız olmuşlardır. «Müd. Huk. Heyeti üyelerini adliye, polis, jandarma, ahz ı asker, memurları üzerindeki tesiri madde ve mânevîyeleri merkez ve mülhakattaki eşkiya ve eşirraya karşı tesahüblerini ref'e bilâ perva ve fiilen çalışıyorlar. Trabzon'un vaziyet-i hakikiyesi bu durumdadır. Bu sebeple iki ayda bir Vali ve kumandanın değiştirilmesini etkiden kurtarılması» bakımından yararlı görüyor. Namuslu memurların bu etki altında çalışamayacağını, Müd. Huk. Cemiyetinin halkın arzu ve eğilimini temsil etmediğini belirliyor. Nitekim geçen sene Müd. Huk.'un belediye seçimine aday gösterdiği adayların hiç biri seçilememiştir. Bu en büyük darbe oldu.

Trabzon'un eski İttihat ve Terakki kulübü üyeleri :

- 1— Murahas-ı mes'ul Nail Bey (Enverin yaverlerinden Binbaşı Şükürü Bey'in birâderi) ve bidayetde topçuluktan müstafi Hopalı Rıza Beyler (İttihat ve Terakki Merkez Umumi azasından Maltadan avdetle Samsundadır).
 - 2— Aza Barutçu Zâde Hacı Ahmed Efendi (Elyevm Trabzon Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i Merkeziyesi Reisi)
 - 3— Aza Hacı Ali Hafız zâde Mehmet Salih Efendi (Zengin tüccardandır. Elyevm Müdafaa-i, Hukuk Hey'et-i Merkeziyesi arasındadır).
 - 4— Aza Hacı Hafız zâde Ömer Lütfi Efendi (Elyevm Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i Merkeziyesi azasındandır).
 - 5— Polathaneli Hafız Mehmet Efendi (Elyevm Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi azasındandır).
 - 6— Aza Hacı Ali Hafız zâde Hakkı Efendi (tüccardan).
 - 7— Aza Hatib zâde Nuri Efendi (Elyevm Trabzon'un defterhane memuru olup, koyu İttihatçı ve pek karıştıracı bir adamdır).
 - 8— Aza Çolak zâde Polathaneli Halim Efendi (Propogandacıdır. Elyevm rejide müstahdem bu zat Bakû komünist kongresine iştirak ve cild/18 ve adet/464. sahife/261—264 de Bakû Kongresi ve Bolşevizm ve Enver hakkında şayan—ı mugalaadır).
 - 9— Aza Murad Han zâde Hayrettin Efendi.
 - 10—Aza Kâhya Yahya Efendi (Müd. Huk. Cem. azasından olup ahiren hükümetçe derdest ve Sivas'a sevk edilmiştir).
 - 11—Aza Tüccardan şekerçi zâde Salih Efendi.
 - 12—Aza Kütükçü Hafız Efendi. (sergerdelerdendir).
- İttihatçılıkla maruf diğer zevat :
- 13—Sürmeneli Hafız Mehmed Efendi. (Evveice Dersaadet Meclis—i Mebusanında ve şimdi deB.M.M.'inde azadır).
 - 14—B.M.M. Azasından Hacı Ali Efendi zâde Celâl Efendi.
 - 15—Müdafaa-i Hukuk Hey'ey-i Merkeziyesi azasından zâde
Molla Bey
 - 16— “ “ “ “ “ Eyüp zâde
Danış Bey.
 - 17— “ “ “ “ “ Hacı İzzet zâde
de Mehmet Has'b Ef.
 - 18— “ “ “ “ “ Hatib zâde Mustafa Efendi.
 - 19—Evrak md. esbakı Remzi Efendi.
 - 20—Tüccardan İskender zâde Osman Efendi.
 - 21—Emir Ali zâde Hâmi Efendi.
 - 22—Subaşı zâde İhsan Efendi.

- 23—Ziraat Bankası muavini Ali Efendi.
- 24—Elyerm abad mal müdürü Hafız Refik Efendi.
- 25—Maarif Baş kâtibi Mehmet Efendi.
- 26—Erzurumlu zâde Neş'et Ağa.
- 27—Nafia dairesinden Ali Efendi.
- 28—Tüccardan Ziver Efendi.
- 29—Lazistan Maarif Md-i sabıkı Sabit Efendi.
- 30—İttihad Kulübü murahası Nail Beyin kayınbiraderi Hulusi Efendi (Koyu İttihatçı).
- 31—Mekاتب-i İbdidaiye müfettişi Mahmut Muammer Efendi.
Barutçu zâde Hacı Efendinin Mahdumu Faik Efendi (İstikbal gazetesini sahibi) idare-i hususiye Md. Zeynel abidin Efendi.
Erzurumlu zâde Ahmed Efendi.
Müdafaa-i Hukuk Kâtibi Hasan Efendi.

Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi şunlardı :

- 1— Re'is Hatib zâde Hoca Emin Efendi (Evvelce İstanbul Meclis-i Mebusanına gitmişti.)
 - 2— Aza zâde Baha Bey
 - 3— Aza Numan zâde Ragıb Bey.
 - 4— Aza Kitapçı zâde Mehmed Bey.
 - 5— Aza Hacı zâde Arif Efendi.
 - 6— Aza Murad Han zâde Ali Bey.
 - 7— « Dâva vekili Mesud Ferid Efendi.
 - 8— « Murad Han zâde Hasan Bey.
- İtilâf kulübü mensubini şunlardır :
- 9— Ayanos zâde Hasan Efendi. (Elyevm Belediye azasından Ferid Paşa son sadaretinde Rize Mutasarrıflığına tayin olunacaktı.)
 - 10—Mahdumu Selâhaddin Efendi (Ferit Paşa zamanında Trabzon Polis müdüriyetine nâmezdir.)
 - 11—Diğer mahdumu nizameddin Efendi.
 - 12—Eyüb zâde Abdülkerim Efendi (Ferid Paşa zamanında Defterhane müfettişi olacak idi).
 - 14—Şatır zâde Safvet Bey.
 - 15—Nukanlı zâde Arif Efendi.
 - 16—Uncu zâde Hacı Efendi.
 - 17—Dâva vekili İbrahim Efendi.
 - 18—Eyüp zâde Ömer Esad Eyubi Efendi.
 - 19—Eyüp zâde Hayri Efendi. (İkbal gazetesini sahibi).
 - 20—Eyüp zâde Osman Efendi.
 - 21—Numan zâde Mustafa Efendi.
 - 22—Hacı Derviş Ağa zâde Necati Efendi.

- 23—Şehbender zâde Ahmet Efendi (Darülmua'llimin muallimlerinden)
- 24—Mekteb-i sultani Fransızca muallimi Nizammeddin Efendi.
- 25—Muhasebe md. sabıkı Derviş Efendi mahdumu Bedri Efendi.
- 26— zâde Ziya Bey.
- 27—Belediye İskele memuru Türk oğlu Ahmet Tevfik Ef. (İsm—i diğeri Ahmed Bican Efen.)
- 28— Muhâcirin muhasebe memuru Efendi.
- 29—Alay Bey zâde Faik Efendi (Reji hukuk müşaviri).
- 30—Zehir zâde Zühdü Efendi.
- 31—Biraderi Efendi.
- 32—Karlıklı zâde Hafız Şevket Efendi.
- 33—Hacı Emin Alemdar zâde Rüştü Efen.
- 34—Hâki oğlu Ali Rıza Efendi.
- 35—Müftü zâde Temel Efendi.
- 36—Aşar memuru Sadi Efendi.
- 37—Murad Han zâde Ziya Bey.
- 38—Namlı zâde Mehmed Salih Efendi.
- 39—Hasan Reis zâde Ziyaeddin Efendi.
- 40—Miralay Hacı Hamdi Bey (Trabzon Valiliğine emri Ferid Paşadan gelmişti. Trabzonlu Derselim zâde Ahmed Efendinin mahdumudur.

Trabzon'un eski hanedanından Bekir zâdeler her vakit İttihad Terakkiye muarız kalmıştır.

- 1— Murad Han zâdeler, 2— Şatır zâdeler, 3— zâdeler ve zâde Miktarlar Bey azdır. Belki hep yirmi hane olmazlar. Trabzon'un tüccar aileleri şunlardır :

- 1— Birinci sırada Belediye Reisi Aziz zâde Hüseyin Efendi.
- 2— Tüccardan Namlı zâde Hayri Bey. ve diğerleri(1).

Ali Sait Paşa raporunu şu şekilde tamamlıyor :

«Balâda içtihaden yekdiğerine muvafık ve muhalif olan zevatın isimleri derc edilmiştir. İctihaden İtilâfçılara ve İttihatçılara temayül etmekle beraber vatanına cidden merbut ve bitaraf olarak yazılan zevat meyânında intihab edilecek bir Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkez'yesi ahal-i vilâyetinin efkârını kendine ve hükümete celbe muvafak olabilir. Tüccar işlerini bırakarak cemiyet emriyle çokca iştikal edemezlerse de azahkda bulunur, yolsuz işlere mani olmağa çalışırlar. Atide isimleri mezkûr zevai Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için en münasib kimselerdir.

- 1— Belediye Reisi Aziz zâde Hüseyin Efendi (Zengin tüccardan)
- 2— Namlı zâde Hayri Bey (Zengin tüccardan)

(1) Bu listede Ali Sait Paşa yirmi sekiz zengin aile adını veriyor.

- 3— Subaşı paşazade
- 4— Sürmeneli Kur Ali zâde Hasan Efendi (Sürmenede kendi masrafiylee 53 erkek, 6 kız çocuğunu muhteri bir tesis etmiştir. Rusça, Rumca Ermeniceye vakıftır. Rusya'da çok zaman amelilik, mütahitlik etmiş bir iş adamıdır. Hem Trabzon'da hem Sürmene de evi vardır. Belediye Reisi ve diğer bazıları bu Kur Ali zâde ile teşrik-i mesai edemezler.
- 5— Dava vekili Salih Zeki Efendi.
- 6— Vilâyet Meclis-i Umumisi azasından Ziya Efendi.
- 7— Yunus zâde Şefik Efendi. (Ticaretle işigal eden namuslu bir zattır.)
- 8— Eyüb zâde Daniş Bey (Müd. Huk. C. azası idi istifa etmiş)
- 9— Oflu Veli zâde Dursun Efendi (Tüccardan)
- 10— Çilingir zâde Halim Efendi. (tüccardır aslen Sürmenelidir)
- 11— Ticaret odası Reisi Hacı Hâmi Efendi.
- 12— Osmanlı Seyr-ü sefain Acentası Tüccardan Emin Efendi.
- 13— Şatır zâde Saffet Efendi.
- 14— Hacı Em'n Alemdar zâde Rüşdü Efendi. (Eshab-ı emlâkdır)
- 15— Hacı İzzet zâde Memed Hasib Efendi. (Müdafaa-i Hukuk azayı müstafisindedir.)

Trabzon'un fırkacılıkla meluf olanlar bile igras edemeyeceği bu gibi bitaraf ve B.M.M.nin âmaline göre hareket edecek zevatın intihab ettirilebilmesi ancak (kaza ve ne vahideki) Müdafaa-i Hukuk Heyet-i idarelerinin de yeniden intihab edilmesine vabestedir. Zira mülhakatta elyevm bu vazifeyi deruhde edenler eski İttihadcılarının eski enkazırlarki merkezdekilerin emir ve talimatına göre hareket etmek şiarlarıdır.

Hülâsa olarak bu Trabzon muhitinin Envercilik şaibelerinden tamamen silinmesi için Bolşevik Hükümetince de müslüman ve Gürkü menşeviklerle teşrik-i mesai etmekte olduğu zan edilen Müdafaa-i Hukukçuların İttihadçı ve İtilâfçı olmayıp millicilik mücadelesine bilâ perva atılacak ve Hükümetle teşrik-i mesai edecek zevata terk etmeleri veya buna icbar edilmeleri ve (27545) yirmiyedi bin beşyüz kırk beş liraya balığ olan zimmetlerini de yeni gelecek Hey'et-i Merkeziye'ye devr ve tesriye eylemeleri icab eder itikadındayım.

10/ Şubat/38

Bu raporun yazılmasından sonra, Sami Sabit Bey, K.Kanabekir'e Ali Sait Paşa'nın raporunun önemine değinerek bilgi verdi(1).

(1) Karabekir, s. 336.

Müdafaa-i Hukuk bu gelişmelerden özellikle seçimlerde usul-uzruk olduğu yolundaki suçlamalardan sonra, bir genelge yayımlanarak, «Heyet—i Merkeziye» üyeleri için yeni seçim yapılacağını duyurdu. Amaca uygun olanlar görevlerine devam edecek, uygun olmayanların yerine yenileri seçilecekti. Vali Vekilliğine bakan Sami Sabit Bey, bu bildirilerden yararlanarak, hemen bir müteşebbis heyet hazırlama girişiminde bulundu ve bütün karakollara da yazarak «Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'nin artık hiç bir yetkisi ve görevi kalmadığını, bundan sonra kendilerinin tanınmamasını» bildirdi. M.H. Grubu clayı protesto etti. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, yeni «Hey'et-i Merkeziye» seçilene kadar belediye Meclisinin bu görevi yürütmesini bildirdi. M.H. bunu da proteto ederek suçları varsa yargılanmaları gerektiğini ileri sürdüler. Olay her geçen gün daha da büyüdü ve bir «Trabzon Meselesi» oluştu. Olayın ucu Ankara'ya B.M.M.ne kadar uzandı. İçişleri Bakanı Nisan ayında Trabzon'a gelerek durumu yerinde inceledi ve Soruşturma Kurulu'nun raporunu çabuk vermesini istedi. Bunun üzerine raporun hazırlanması hızlandırıldı ve Trabzon'dan ayrılmış bulunan İçişleri Başkanı Samsun'da iken kendisine verildi. Beş yüz sayfayı aşan bu ayrıntılı raporda nasıl para toplandığı, nasıl harcandığı açıklanıyordu. M.H. Cemiyeti'nin 2. Ağustos 1920 tarihli kararına göre M.H.C.nin masraflarını karşılamak amacıyla, sevk edilen her koyun için iki, inek için beş lira vergi alındığı görülüyordu. 11. Eylül. 1920 tarihli kararla bundan vaz geçildiği fakat uygulamanın devam ettiği anlaşılıyordu(1). Sami Sabit Bey de aynı konuları K.Karabekir'e bildiriyordu. Rapora göre M.H.Başkanı Ahmet Bey'in fakat asıl Yahya Kâhyâ'nın (27000) lira zimmetlerinde para görülüyordu. Ayrıca Vali Hazım Bey'in içişlerine bildirdiklerine göre M.H. ve Yahya suçu görülüyorlardı(2). Rapor üzerinde ayrıca bir yorum yapmadan özeti aynen vermeyi uygun buldum.

Tarih

5/Mart/38

Trabzon

**Trabzon Müdafaa—i Hukuk Heyeti'nin
tetkik edilen hesabını mübeyyin raporun hülasası(3).**

Tafsilat-ı mebsutadan bi'l-itiraf anlaşılacağı vechile Trabzon

(1) T.İ.T.E. Arşivi, 132/19642 s. 26. Sami Sabit Karaman, s. 134—150. Gökçüoğlu, s. 278—281. Mısıroğlu, s. 178—192.

(2) Tepeyran, s. 122—123.

(3) T.İ.T.E. Arşivi 132/19642. 19647.

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesinden alınan suretleri evrak meyanında bulunan defterlere nazaran 2/Ağustos/36 tarihinde Kânunu evvel/37 gayesine kadar on altı ay yirmi dokuz günlük yekûnat-ı umumiye (6157034) altı milyon yüzelli yedi bin otuz dört ve medfuat-ı umumiye (4283690) dört milyon iki yüz seksen üç bin altıyüz doksan kuruş olduğuna göre (1873344) bir milyon sekiz yüz yetmiş üç bin üç yüz kırk dört kuruş mevcut olmak iktiza eder. Halbuki Heyet-i Merkeziye'den nakden bir para mevcut olmayıp bundan (1780020) bir milyon yediyüz seksen bin yirmi kuruş Kâhya İsa Efendi (89860) seksen dokuz bin sekiz yüz altmış kuruş Heyet-i mezkûre reisi Hacı Ahmet Efendi ve (3463) üç bin dört yüz altmış üç kuruş evvelce veznedarlık vazifesi kendisine tefviz edilmiş olan âzâdan Hatib zâde Mustafa Efendi zımında görünmektedir. (Rapor madde «8»)

Ve ardından (4762750) dört milyon yedi yüz altmış iki bin yedi yüz elli kuruş Trabzon limanından ihraç olunan mevaşi ve amval-i ticariyeden (Müdafaa-i Hukuk hissesi) namiyle istifa edilmiş resimden ve (1041000) bir milyon kırk bir bin kuruş Trabzon Rum cemaati ianesinden ve (316784) üç yüz on altı bin yedi yüz seksen dört kuruş ianat-ı sairden mahsüldür. Cedvelde mikerrer heyet-i merke iyenin kararıyle 2/Ağustos/36 dan 11 Eylül/36 tarihine kadar kırk bir gün zarfında (Müdafaa-i Hukuk hissesi) namiyle beher koyundan ikişer ve beher sığırdan yedişer lira istifa edilmiştir. (Rapor madde «10»)

Mezkûr karar yine Hey'et-i Merkeziye'nin diğer bir kararıyle ilga olunduğu halde ondan sonra da Heyet-i Merkeziye'ye istişari aza sıfatıyla dahil olunan Trabzon kayıkçıları kâhyası İsa Efendi vasıtasıyla mevaşi vasita-i ticaretten sabık ücretlerine zam suretiyle ve yine (Müdafaa-i Hukuk Hissesi) namiyle on üç ay on dokuz gün müddetle beher koyundan elli ve sığırdan yüz kuruş ve dört ay müddetle de koyundan onar sığırdan ellişer ve beher denk eşyadan beş kuruş hisse cibayet edilmiştir ki bunların yekûnu merbut (cedvel 15) mucibince (4082000) dört milyon seksen iki bin altı yüz kuruşa balıdır.

Geçen sene üç buçuk ay müddetle mısır unuyla buğay unu bey nindeki kırka mukabil askeri ekmek mütahidi fırıncı Sadullah ustaya cemiyet vasıtasıyla verilen (716650) yedi yüz on altı bin altı yüz elli kurusun da kayıkçılar vasıtasıyla Fuzulü olarak (askeri hissesi) namiyle cibayet edilmiş rusumdan tesviye edildiği (rapor madde «11») anlaşılmakta olmasına nazaran limanından vukubulan ihraçat-ı umumiyeden istifa edilen meblağın filhakika (4799250) dört milyon yedi yüz doksan dokuz bin iki yüz elli kuruş ettiği tahakkuk

etmekte ise de ayrıca karantina idaresiyle Rusumat Başmüdüriyetin den alınan melfuf cedveller muhvellere muhteviyatına nazaran Kâhya'nın noksan gönderildiği mevaşiden vasıtayı ticariye denklelerinden istifa etmiş olması lâzımgelen rusum dahi mevaşi için (384950) üç yüz seksen dört bin dokuz yüz elli vasıtayı ticariye için (496200) dört yüz doksan altı bin iki yüzki ceman (881150) sekisyüz seksen bir bin yüz elli kuruşun ilâvesiyle ihracat-ı umumiyyeden (5680400) beş milyon altı yüz seksen bin dört yüz kuruş istifa edilmiş olması iktiza eder. Binaenaleyh Hey'et-i Merkeziye'nin ve Kâhya'nın defterlerine idhal edilmemiş olan biruce balâ (881150) sekiz yüz seksen bir bin yüz elli kuruş ihtilâs edilmiş olmak üzere telâkkisi zaruridir.

Filhakika merbuten 15,16,17,18 numaralı cedvellerin mukayesin de 2/Ağustos/36 dan Kanunevvel 37 gayesine kadar on altı ay yirmi dokuz gün zarfında Trabzon limanından (85564) seksen beş bin (beş yüz) altmış dört baş koyun ve (4818) dört bin sekiz yüz on sekiz sığır ve (190250) yüz doksan bin ik iyüz elli denk eşya ticariye ihraç edilmiş olduğu resmen kayıtlarla sabit olduğuna göre balâda maruz nisbet dahilinde bunlardan istifa edilmiş (5680400) beş milyon altı yüz seksen bin dört yüz kuruşa balığ olacağı tabiidir.

Hâric-i hesap kalan mezkûr (881150) sekiz yüz seksen bir bin yüz elli kuruş İsa Kâhyanın salef'ülzâkir zimmetine ilâve edilince merhumdan istirdad edilmiş muktazi mebalîğ yekûn (2601170) iki milyon altı yüz altmış bir bin yüz yetmiş kuruşa balığ olur.

Bi'l-umum enval-i vasıtanın bilâ kayd ve şart serbesti-ı ihracatına Büyük Millet Meclisi Hey'et—i celile—i Vekiliyesince karar verilerek 15/Temmuz/ tarihinde bi'l-umum memur-ı idariye ve maliyeye tebligat icra edilmiş olmasına rağmen Cemiyetin hod ve adeta kanunî bir vergi gibi ihracattan böyle müddet-i medide ve tehammül fersa birnisbet-i sakilede ahz-ı nukuda taaddisi alenî bir gasb mahiyetindedir.

Her nekadar evvelce yani tetkikata mübaşeret olunduğu gün Hey'et-i Re'isle âzadan hazır bulunan Hafız Mahmut Efendi şifâhen mevaşiden başka emvalden yalnız eîma sandıklarından beşer kuruş almaya geldiğini itiraf ile diğerlerini inkâr ve mevaşiden 11/Eylül/36 tarihinden sonra (Müdafaa-i Hukuk Hissesi) olarak yalnız beşer kuruş alındığını ifade ve badeha tahriren verdikleri cevaplarda tarîb-i mezkûrdan sonra (Müdafaa-i Hukuk Hissesi) naniyle emval ve mevaşiden birşey alınmayıp merbut 1,2,3,4,5 numaralı defterlerde gösterildiği üzere Trabzon Müdafaa i Hukuk Cemiyeti Hey'etinin merfuatı biruce âti icmal ve tasnif olunabilir.

138 000	Hey'et-i Merkeziye kâtip vesair müstahde minin maaşlarına
55 000	Harcrahlara verilen (1)
140 135	Ziyafetlere verilen (2)
126 000	Esiha ve cephanе masraflarına verilen
246 000	Teşkilât-ı mahsusaya memur Şükrü Bey'e
60 000	Dersaadetin Azerbeycanlı Abdullah Kabarof emrine verilen
76 220	İkraz olunan mebalîğ (3)
116 000	Kulubün masarifatına (4)
137 775	Halil Paşa'ya ve Nuri Paşa'nın adamına ve Küçük Talât ve hemşiresine (5)
68 550	Mebus Hafız Efendiye Ankara'ya ve mülhakatata teftişe giderken muaveneten
85 000	Hey'et-i Temsiliye'ye gönderilen
148 479	Rusumat idaresine verilen depozito.
77 535	Ruslardan mübayaa edilen keten bezlerinden satılan
42436.20	Muhtelif mahallere yazılan telgraf ücretine verilen
39 087	Celâleddin Arif Beyin motorunun ücret ve masraflarına
10 070	Müteferrik surette vapur ve motor ücretlerine verilen.
97 528.10	İnşaatı verilen Azerilere bazı muhacir ailelerine vesair gelip geçenlere masarifat-ı müteferrikeye.
1689307.20	Cihet-i askeriyeye verilen (716650) kuruşu fırıncı Sadullah'a verilmiştir.

4283690 10

(1)

20 000	Asım Bey'e Ankara'ya giderken
20 000 İstanbul Kadri Azmi Bey'e
10 000 giden başı Middah Bey'e
5 000	Milis teşkilâtının ihtiyat zabiti

55 000

(2)

18 300	Bolşevikler için Namık Babaya
7 430	Rus misafirlerini iâşe için
20 000	Saves hükümetinin iâşesi için.
8 000	Lokantacı Namık Babaya (isim yazılmamıştır.)
27 935	Rus misafirleri için (Namık Babaya Lokantacı Namık Efendiye)
10 000	Namık Babaya (isim yazılmamıştır)
2 500	Azerbeycan mümessiline ziyafet
5 000	Lokantacı Namık Babaya (isim yazılmamıştır.)
4 000	Ukrayna mürahasının şerefine ziyafet
590	ziyafet, şüfera ve saire
630 sabun
8 750	İki ile Ukrayna sefirine olan ziyafetteki masraf.
33 000	Evvelce verilen ziyafetler için Namık Babaya (isim yazılmamıştır.)

140135

Namık Babanın ifadesinde Celâleddin Arif Bey'e 18 ziyafet için alındığı beyan olunmuştur.

(3)

17 000	Şimali Kafkaslı İbrahim'e
11 220 Zeki Bey'e
8 000	Mebus Ali Rıza Bey'e
40 000	Mebus Ali Şükrü Bey'e

76220

(4)

46 000	Kulübün mefruşatına
50 000	İcratına
20 000

116 000

(5)

60 000	Halil Paşa'ya
--------------	---------------

5 000	Nuri Paşa adamına
8 800	Baha Sefid'e
32 225	Küçük Talât'ın Rize'ye azimet rakip olduğu motor navluna
20 050	Küçük Talâtın maaşatına
11 700	Küçük Talât'ın hemşinesinin vapur navulun ve masrafına

137775

(6)

1 000 mektep mualimlerinin yol masrafı
1 050	Cemiyet tarafından Batum'a gönderilen yol- cu
3 020	Azerbercan muhacirlerinin navlun masrafı
5 000	Vapurla gönderilen on nefer Azerbeycanlı için.

10070

yalnız kayıkçıların saikâi hamiyetle kendi ücretlerinden yine kendilerinin tensib ve tain ettikleri bir nisbet dairesinde teberruatda bulduklarını iddia etmiş ve kayıkçı kâhyasıyle kayıkçılardan bazılarına da öyle söylettirmişler ise de tafsilat-ı evrak-ı tahkike ve bu raporda görüleceği üzere bu iddianın hilaf-ı müessiren sabit olmakla beraber Heyet azasından cemiyetin veznedarlığı dahi uhdesine mufavvaz olan Hâtib zâde Mustafa Efendi ile kezalik azadan Hacı İzzet zâde Hasib Efendiler koyun ve sair bağzı mahsulât mahalîye ticaretiyle müştâgil oldukları cihetle gerek mevaşiden ve gerek sair emvalden kayık ücret-i nakliyesinden ayrı olarak (Müdafaa-i Hukuk Hissesi) namiyle bizzat kendilerinin de evvel ve ahir para vermiş olduklarını tahriren beyan ve tasdik etmiş oldukları gibi Kâhyanın buna mugayir diğer bir ifade-i mâzbutası ve kayıkçıların bütçe defterinde dahi ihraç olunan emval ve mevaşiden kayık ücret-i nakliyesinden başka (Müdafaa-i Hukuk hissesi) namiyle para alındığının serahaten mezkûr olması bu iddiayı maddeten ve katiyen tekzib ve ibtal eylemiştir. (4283.690) dört milyon iki yüz seksen üç bin altı yüz doksan kuruşa balığ olan sarfiyatdan (2146700) iki milyon yüz kırk altı bin yedi yüz kuruşun hiç b'ir günâ evrak müsbitesi yoktur. Az çok açıkça ham evrak müsbitesi olan masarif merbut defterlerde (X) işaretiyle gösterilmiştir. İşaretsiz rakamlar kâ-

milen evrak-ı müsbitersizdir. Bu kadar mühim masrafın evrak-ı müsbitesinin usul-ü dairesinde istihsal ve hıfz edilmemesi esbabının izahı yolundaki suale Reis ile âzadan ikisi (rapor madde «22») «evrak-ı müsbitesiz olmayan sarfiyatın ekeri cüz'i ve perakende olmasından münbais ve yoksa kısmen emniyet ve itimada müstenidir. Bununla beraber müfredatından da istidlâl buyurulacağı vechile sarfiyatın ekseri bir takım ianata taalluk eder buda bazen meselâ vapurda veya bir yolculuk esnasında velhasıl müstacel zamanlarda veya hud bir meclis huzurunda vakiğ olmuş veya iane edilen zatın şahsı ve ahval-i ruhiyesi ihtiyariyle izzet-i nefsi rencide edilmemek gibi bir çok sebeplerin bu noktadan tesiri gayri münkiridr.» diye cevap vermişlerdir. Kendi şahıslarına ait olmayan ve her ne suretle istihsal edilmiş olursa olsun Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti namına ahz ve cem' edilmiş olan bu kadar kıymetli bir paranın bu derece israf edilmesi cüre't mucib teessüf ve ta'ccüb bir harekettir. Saika-i ihtiyaçla iane almağa tenezzül eden bir kimsenin ahz ettiği para mukabilinde bir mesbuka senedi vermesinde izzet-i nefse dokunacak bir cihet tasavvur edilemez.

Hey'et-i Merkeziye Reisi Hacı Ahmet Efendi'nin ibraz ettiği defterin her hali ve on yedi aylık ve eski bir defter olmak lâzım gelirken pek yeni görünmüş ve başdan aşağı aynı kalem ve mürakkeple muharrer olması hesaplarının tetkik edileceğini herne suretle ise istihbar ederek bir iki saat içinde tertib ve tahrir edilmiş bir defter olduğunu ima etmektedir. Mahaze suret-i melfufesinde (rapor madde «1») de görüldüğü üzere (520000) beş yüz yirmi bin kurusun Kâhyadan tevarih-i muhtelifede alındığının bir kalem olarak gösterilmesi bu defterden başka daha evvel yazılmış diğer bir defterin vücudunu müsbit bir delil-i fiildir.

Bu kadar külliyetli meblağın ahz ve sarfı mesarif oldukları tarihler sırasıyle ve müfredatiyle muntazaman kayd edilmemiş bu meblağ-i azimen'n ahz ve sarfa başladıkları 2/Ağustos/36 tarihinden beri fevkalâde badireler hadiseler içinde bulunmalarında atf ettikleri halde ozamandan beri velev bir gün olsun Trabzon'un gerek Hükümet devairinin ve gerek banka ve ticarethanelerden hiç birinin hesaplarını kayıt ve zabta mani olacak bir hadise vaki olmadığı polis dairesinin melfuf vazifeyi resmîyesi (merbut numara 29) ile dahi mutahakkik olduğunu tahriri cevaplarının bideffat sermayeyi itiraz itt'haz ettikleri vechile Rus metrukâtından Boztepe'deki24' lük topun İngilizler tarafından dinamitle tahribi vakası ilse bu hey'etin suret-ı maruzada ahz ve nukuda başlamasından aylarc evvel vaki olduğu ve Hacı Ahmet Efendi ile refiklerinin varaka—i cevabiyelerinde (rapor sahife 8, ma de 16)ya ıldığı üzere (mükadderatına

sahib ve hakim bir hükümetten mahcur ve metluk kalan millet çare-i halâsı herşeyden yüksek tanıdığı istiklâlîni muhafaza için bu bunihaye suikastler önünde kendi dahilinden bir kuvvet vucuda getirmekten gayri esbab-ı mudafaaya malik değildi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve bahusus Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti caihilen ve haricen bu payansız savlet-i licane parçalamak zarureti doğmuş ve yine hiçbir zaman unutmayalım bugünkü vüsat ve huzuru işte bu teşkilât ihdas ve ihraz edilmiştir. (Rapor madde «32») de Mütarekeden sonra memleket çok badireler geçirmiştir Bunun için çok zaman olmuştur ki evrak ve kuyudunu ve sair mevcut nukudunu memleket haricine çıkarmak lüzumu hasıl ve vakiğ olmuştur. İlahire) dendiği halde hükümet-i milliyenin aylarca evvel resmen küşad olunduğu ve Trabzon da bu gibi veka-yi-i mühime tehdis etmediği malûmdur.

Reis ve refik-i gayr-ı mufacıkları olan azadan Ömer ve Hafız Mahmud Efendileri cevab-ı tahriyelerinin ihrac olunan mevaşiden para ahzındaki karar techizat-ı askeriye için muhtezi meblâğın tedariki gibi bir maksad-ı mebrûrdan münbais olunduğu dermeyan edildiği ve bu vesile-i celile ile laakal yedi milyon kusur kuruş cem edilmiş olduğu halde techizat-ı askeriye ve hidemat-ı vazife yolunda masraf-ı mebalîğın mecmulu (1689307) bir milyon altı yüz seksen dokuz bin üç yüz yedi kuruşdan yani cem olunan mebalîğın humsu raddelerin de bir mikdardan ibaret kalması bu babdaki iddianın mahiyetini izaha kâfidir.

Alel husus geçen sene askere verilen mısır unu ile buğday unu fiyatının farkı olup Hey'et-i Merkez'yece ekmek mütahidine verildiği ipek mütef'hiranı birlisan ile mükerreren dermeyan olunan (716650) yedi yüz on altı bin altı yüz elli kuruşunda kayıkçıların lonca defterinde (merbut numero 10) musarrah olduğu ve indî isticvab Kâhya Yahya Efendinin de (rapor sahife 4 madde «8») imzası altında beyan edildiği vechile kayıkçılar vasıtasıyla ve Müdafaa-i Hukuk hissesinden ayrı olarak (askeri hissesi) namiyle cibayet olunan meblağdan tediye edilmiş olması iddia olunan hidemat-ı vatanperveranen'in şekli-i garibini göstermektedir. (rapor, madde «38») de yazıldığı vechile Trabzon vilâyeti ihraç şöyle dursun ihtiyac-ı mahalliye bile kilayet edecek kadar koyun yetişdiremediğinden ihraç edilen hayvanatın unumu Erzurum ve havalisinden getirilmekte olduğuna göre Hükümetin ihracatı her türlü kuyud ve şûrutdan terid etmesi rağmen kayıkçıların Müdafaa-i Hukuk hissesi namına evvel ve ah'r rusum ahzı suretiyle ikâ ettikleri müşkilât gerek ticari ve gerek dolayısıyla mevaşi yetiştiren Bitlis ve Erzurum vilâyetleriyle Bay-

burt ve Erzincan havalisini hayli izhar etmiş ve tabir-i ahirle bu hey'etin suver-i muruzada cem iştihlâk ettiği mebalîğ-i azime mütefahirlerin cebinden değil zikr olunan mahaller ahâlisinin kesele rinden çıkmıştır.

Buruçe maruz karar ile hod be hod emval ve mevaşiden ahz olunan meblağın erbab-ı hamiyet taraflarından bi'l-rıza verilmiş iane şeklinde gösterilmesine kalkışılması ise bu kararın ilgasından sonra devam eden ve (3350950) üç milyon üç yüz elli bin dokuz yüz elli kuruşa baliğ olan mabalîğın kayıkçılar tarafından teberruğ edildiği iddiayı garibi fiilinden olmakla beraber evvel ve ahir alınan paraların hiç kimsenin rızasına müstenid olmadığı azadan mumaileyh Mustafa Efendinin bile ibrar ettiği koyunlar için istenilen Müdafaa-i Hukuk hissesini tethikata başladığımız güne kadar tediye den imtina' eylediğini mumaileyhden bi'l-hesab almak icab eden mebalîğın hizasına (alınmamıştır) ibaresinin mükerreren muharrer olmasıyla mübeyyin bulunduğu gibi tüccardan Hamza zadenin İstanbul'a sevk ettiği yedi yüz elli koyundan yüzde on askerî hissesi alınmakla beraber bir de beher koyun için ikişer lira hesabıyla ve cebir ve taziyik ile (1500) bin beş yüz lira (Müdafaa—i Hukuk hissesi) alınmasından dolayı o zaman Trabzon kâtib-i adli vasıtasıyla mezkûr Cemiyet azasının her birine ayrı ayrı protestonameler tebliğ edilmiş ve bu kere de mahkeme-i aidesinin ikame eylediği dâvanın derdest-i ruiyet bulunmuş olmasıyla dahi sabitdir.

Hükümetin ruhsat-ı resmiyesine iktiran etmeksizin hiç bir cemiyetin hibe ve vasiyet gibi bir teması bile ahz ve kabul edemeyeceği Cemiyetler Kanununda musarraha olduğu gibi bu hey'et-i merkeziyenin bu gibi kuyud-u kanuniyeden istisna edildiğine dair de bir emir ve karar-ı resmi ibraz olunamamıştır.

Talât Bey'in Rize'ye azimetinde rakib olduğu motorun petrol ve saire-i masarifi olmak üzere (1) numaralı defterde merkum cem'an (32225) otuz iki bin iki yüz yirmi beş kuruş esbab-ı adide ile calib-i dikkat olduğundan bu babdaki malumat-ı mevsukanın hulâsa-i arz ilâvesine lüzüm görülmüştür.

Mumaileyhin Trabzonda bulunduğu iştişari âza ünvanıyla hey'et-i merkeziyeye iltihak ettiği esnada Yake Vapurları Kumpanyasının Trabzon ecantası Kastî Efendi bir akşam vapurdan kayıkla şehre avdet ederek liman dahilinde ve esrarengiz bir surette gayubet etmiştir. Birkaç gün sonra Rize taraflarında güya eşkiya yedinde bulunduğu anlaşılan mumaileyh Kastî Efendi Hey'et-i Merkeziyenin vusatıyla tahlis ettirilerek Trabzon'a getirilib (10.000) on bin lira fidye-i necat alınıp serbest bırakılmıştır. Talât Beyin Rize'ye bu iş için gittiği Hey'et-i Merkeziyece mâruf olup rakip olduğu mo-

torun bi'cümle levazımı mumaiyleh Kasti Efendinin akrabası tarafından ma'ül-şükran kat kat fazlasıyla aynen ve nakden verilmiş olduğu halde bir de Heyet-i Merkeziye defterinde masarif kısmına geçmiş olması hayli garibdir. Mumaiyleh Kasti Efendinin liman dahilinden kaldırılması kadar suret-i tahlisi ve bilhassa Talât'ın vüsâ-tını ve bizzat Rizeye azimeti de şayan-ı dikkat ve bu mes'ele-ninde bir çok cihetleri ve tetkik ve tenvire muhtaç ise tahki-kata memur olduğumuz Elviye-i Selâse'ye azimetimiz isticâl bu-yurulmasına binaen iyice uzun ve hayli mühim olan bu meselenin lü-zumu derecede istiknahına vakit bulunamayacağı anlaşılmasına bi-naen açıktan açığa tahkikata girişilmesi münasib görülmemiştir.

Hey'et-i Merkeziye'nin suret-i intihabında vukuu ihtiyar ve tahkik olunan yolsuzluklara gelince :

Müdafai Hukuk Cemiyetlerinin yeğane nizam-ı harekâtı olan Sivas Kongresi mukarrerat-ı matbuasının üçüncü teşkilât başında aynen : «Bil'umum İslâm vatandaşlar Cemiyetin azayı tabii-yesindendirler.» denilmekte iken Trabzon kasaba ve kurasında ve da-ha doğrusu Trabzon kazasında Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının icra edilmemesi ve bu suretle vilâyetin en büyük en bir kısm-ı mühiminin Hey'et-i Merkeziye intihabına karıştırılmaması hey'-et-i mezkûrenin pek mukalâtalı mudafaat-ı safsatakârane ve mü-tecahilânesiyle kabil-i şer olmayan mucib-i hayret bir muamele-i mütecasiranedir.

Vilâyetin münteha-i hududundaki bir kariye ahâlisinin Hey'et-i Merkeziye intihabında haiz olduğu selâhiyetden Trabzon ahâli ve eşraf ve ulemasının mahrum edilmesindeki garabeti bu meseleye taalluk cevâplarında görüldüğü üzere Kavanin ve Mecelle-i Ah-kâm-ı Adliyeden lüzumu kadar vukuf ile bahs eden hey'et-i mezkûrenin takdir edememesi ve binaenaleyh Trabzonca intihab e-dilmeyeceklerini katiyen bildikleri için akıl ve mantığa ve hatta mezkûr mukarreratın serahat ve ruhuna mugayir olarak Trabzon kasaba ve kazasının hak-lı intihabını kasden ibtal için etmiş ol-dukları izahatdan müstağnidir.

Bu hey'et-i merkeziyenin Trabzon ahâlisi nezârlarındaki mevkii ve derece—i itibarı mukaddema icra kılınan beledi intihabında Hey'etce gösterilen namzedlerin ve hatta bu meyanda memlekete muhab-bet-i ammeye mahzar olan bazı vezatın bile mahaza Hey'et-i mez-kûreye nazmed olmalarından dolayı intihab edilmemiş olmasıyla de kabil-i tahmindir.

Kazalar hey'et-i idaresinin teşkilât ve intihabatı tetkik edil-medığı cihetle onlara dair birşey denilemezse de Vakf-ı kebir ka-zası hey'et-i idare re'isi Domanış zâde Ali Efendinin de Duyun-u

umumiye'nin köylere furuhat ve tevzih etmiş olduğu tuzlardan beher çuvalından (Müdafaa-i Hukuk hissesi) namiyle hod be hod birer ikişer lira aldığı ve Hey'et-i idare sandığına teslim etmiyerek zimmetine geçirdiği muhaberat-ı resmiye ile tahakkuk ettiğine nazaran bi mahaba cem'i nukud hususunda Hey'et-i Merkeziye ile hem hâl olduğu gibi teşkilat ve intihabat yolsuzluklarınca mülhakatın da merkezle aynı halde bulunmaların ihtimal-i âlidir.

Kâhya Yahya'nın Hey'et-i Merkeziye âzalığı hayli garibdir. Hey'et-i Merkeziyenin defterinin de meşru olduğu vechile mahud köyün Talat Bey gibi bu Kâhyanın da istişari ünvanıyla aldığı hey'etçe beyan olunduğu halde kendisi âza-yı asliyeden olduğunu iddia etmiş ve müntehib azadan olduğu halde müttehidenin kısm-ı azamı kendisine imza ettirilmiş olduğuna göre mumaileyhin mugayiri-i usul olarak bir gasb-ı mansıb olduğu anlaşılmıştır.

Bu raporun (48) inci maddesinde menkul cevaplarının izhar olunan malûmat kanuniyeye nazaran /istişari/ azanın reye iştirak ve mukarrerata imza vaz' etmiyeceklerine dair bir kayıt bulunmadığı dermi an etmeleri bir müdafaadır.

Mahaza aynı ünvanla Heyete ithal edilen Talat Bey'e imza ettirmemiş olmalarının bu müdafaa-i mucahilâneyi çürütmekle kâfidir.

Sivas Kongresi mukarreratının son sahifesinin sekizinci fıkra sında: «Hey'et-i Temsiliye merkeziye ve idareler mesail-i mühimede selâhiyetdar gördüğü zevatı azasından ad ile istişare edebilir.» zeyline nazara Kâhya'nın hangi mesail-i mühimede selâhiyetdar ad edilerek reyinden istifade edilmek üzere böyle daimi bire müşavir aza sıfatiyle heyete ilhak edildiği yolundaki suale cevabı birçok emsali gibi sukut ile geçiştirilmiş ise de mumaileyhin hey'ete idhali balâda âli'ül mukarrerat arz ve izah olunan ve mikdar-ı hakikisinin tâyini ve tesbiti gayrı kabil olmakla beraber kendi hesap defterlerin ve kuyud-u resmiyeye göre (4799250) dört milyon yedi yüz doksan dokuz bin ikiyüzelli kuruşa balığ olan meblâğı azîmenin temin-i ciyetinden başka bir maksaddan olmadığı aşıkârdır.

Hey'et-i Merkeziye'nin ve mumailey Kâhyanın Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin nüfuz-u müessirini su'i-istimal ile ve (Müdafaa-i Hukuk hissesi namiyle bu kadar mur'd bir müddetle ve adeta bir resmî kanunî şekli'nde ve tahammül fersa bir nisbet-i naklede umum ibracat-ı memleketden bilâ istisna bu derecede azâm bir meblâğ istifa etmeleri gibi bil-vücut celib-i dikkat ve ehemmiyetli bir hareket hud-u siraneye karşı hükümet-i milliyenin devam edegelmiş olan inhas-ı müessif ve sükut-u an'ki dahi müvahaza-i muhakkaya müstahak olduğu müstağni-i arzdir.

5.Mart.38»

M.H.'lar zimmetlerine para geçirmiş olmayı protesto etmişlerdi. Ankara'ya gelen İçişleri Bakanı M. H.'ların protesto ve şikâyetlerine karşılık 3 Mayıs 1922 günü Valiliğe gönderdiği telgrafta, fuzulü olarak kendisine halâ M. H. Başkanı diyen Hacı Ahmet ile arkadaşlarının durumlarının scruşturma raporları ile ortaya çıktığını, zimmetlerinde görülen parayı ödemelerini aksi durumda mahkemeye verileceklerini bildirdi. Vali Vekili Sami Sabit Bey durumu M. H.'a tebliğ etti. Başkan ve üyeler İçişleri Bakanı'nın suçlamasına verdikleri yanıtla «M.H. Reisliğini ve Üyeliğini fuzulî değil milletin intibakiyle kazanmış» olduklarını ve istifa etmiş olmalarına rağmen yeni bir heyet gelene kadar görev yaptıklarını ve zimmetlerinde para bulundurdıkları iddialarını red ettikten sonra; «Vatan hizmetinden şeref duyan kimseler olarak mahkemeye gitmeyi şeref sayacaklarını» bildirdiler. Aynı sırada Trabzon'da Barutçuzâde Faik Ahmet Bey'in sahibi olduğu «İstikbal» gazetesinde M. H. lehinde çıkmaya başladı. Bu yazılardan hoşlanmayan Kâzım Karabekir Paşa 13.5.1922'de Sami Sabit Bey'e gönderdiği yazıyla dikkatini çekerek, onların Sivas Kongresi Sırasında İstanbul ile haberleşmenin sürmesini istediklerini, B.M.M. seçimlerine yanaşmadıklarını, Ankara fetvasına Trabzon Müftüsü'nün imza atmamış ve pontusçularla anlaşanlar olduklarını, Enver paşa'yı Anadolu'ya getirmek istediklerini hatırlattı(1).

—Meclis Görüşmeleri—

Olayların gelişmesi üzerine Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve ondört arkadaşı 7 Mayıs 1922 de İçişleri Bakanı Fethi Bey hakkında Meclis Başkanlığı'na bir önerge verdiler. Önerge 18 Mayıs günü gündeme alındı. Önergenin okunmasından sonra yapılan oylama ile, Trabzon ve Pontus sorununu kapsayan önergenin Trabzon ile ilgili kısmı açık, Pontus sorunu ile ilgili kısmını ise gizli oturum

(1) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 20. s. 286—7. 8.6.1922.

Kâzım Karabekir M.H. üyelerinin yolsuzluk yaptıklarına emindi. İstanbul ile telgraf haberleşmesinin kesilmesine şiddetle itiraz edenlerin, esliha ve cephanenin İngilizlere tesliminde ısrar edenlerin, bu iki yüzölçerinin yerinden seçilmelerine izin verilmesini ve halkın güvenini kazanmış kişilerin seçilmesi gerektiğini belirterek 9 ve 11 Nisan 1922 de İçişleri Bakanına bildirmişti. İçişleri Bakanı, seçim yapılmasının milleti ikiye böleceğini belirterek, yeni bir heyetin kurulması için Valiyi görevlendirdiği yanıtını vermiş, Trabzon'a gelmesinde bu durum çok etkili olmuştu. Karabekir, s. 338—341.

da görüşülmesi kabul edildi(1).

Önerge'de, İçişleri Bakanı Fethi Bey'in ülkeyi iyi tanımadığı ulusal savaşı kavrayamadığı ileri sürülerek. Bakanlığına bağlı kuruluşların kanunsuzluklarına göz yumduğu için on bir madde de belirledikleri sorularının yanıtlanması isteniyordu. Bu on bir madde de, Trabzon'da askerî komutanın keyfi idaresi yüzünden kanunsuz tutuklamalar, baskınlar yapıldığı ileri sürülerek, Yomra Bucağı olayları örnek gösteriliyor, bir subayın bakkaldan zorla mal istediği, gece yollarda kimlik kontrolü yapıldığı ve bu bahane ile şehirler arası yolların kapatıldığı ileri sürülüyordu. Fakat asıl şikâyet konusu, Trabzon M.H.C.'nin defterlerinin incelenmesi idi. Gensorunun gündeme alınmasından sonra söz alan İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar), yapılan bütün işlerin kanun hükümlerine uygun olarak yapıldığını, Yomra yöresinde olaylar sebebiyle sıkıyönetim ilân edilmiş olduğunu hatırlatarak adı geçen kişilerin suçluları sakladığının ihtar edildiğini ve suçlu görülerek tutuklandığını fakat daha sonraki sorgulamada suçsuzluğu anlaşıldığı için beraat ettiğini belirtti. Mebus Celâleddin Bey'in evinin aranmasında ise, oğlunun askerlerle tartıştığını, diğer yerlerde asker kaçağı, şaki, katil gibi suçluların arandığını ve bir kısmının bu sebeple tutuklandığını ve bütün bunların Genel kurmay Başkanlığı'nın soruşturma raporlarına dayandığını söyledi. Subayın bakkaldan zorla mal alması diye bir olayın olmadığını ve Trabzon çevresindeki yolların tutulmasının askerî bir harekât olduğunu ve eşkiyaya karşı yapıldığını açıklayıp, eşkiyanın yakalanması ile halkın huzura kavuştuğunu söyleyerek, bütün bu asılsız iddiaların Trabzon M.H.C.'nin defterlerinin incelenmesinden sonra ortaya çıkmış olduğuna dikkat çekti. M.H.'nin halktan usulsüz vergiler aldığını ve harcanışı ile ilgili şikâyetler gelmesi üzerine evrakını incelettirdiğini, Cemiyetler Kanunu gereğince bunun Hükümetin hakkı olduğunu taraftarlıkla suçlanmamak için bu görevi Malta'dan yeni dönmüş olan Ali Sait Paşa'ya verdiğini belirtti ve raporun açıklamasına başladı(2). Raporu özetleyen Fethi Bey'den sonra Ali Şükrü Bey söz aldı. Askerin keyfi davrandığını, halkın malını yağmaladığını, Yahya gibi vatanperverlere baskı yapıldığını ve Trabzon meselesinin zorla ve Sami Sabit Bey tarafından çıkarıldığını, oysa Erzurumlu Rüştü Paşa zamanında böyle şeyler olmadığını ileri sürdü. Ali Sait Paşa'nın raporuna değinerek M. H. hesap vermeye kendisinin ikna ettiğini, Paşa'nın Trabzon'u düşmana teslim

(1) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Gizli Celse Tutanakları, c. 3. Ankara 1980. s. 363—5, 368—9.

(2) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. c. 20 s. 260—268.

etmek isteyenlerle görüşüğünü, ihracattan alınan verginin kırk gün sürdüğünü ve bunun Yahyanın mallarından da alındığını, üzerinde 17.000 lira bulunmasının ise bunu vermeye fırsat bırakılmamasından olduğunu belirtti. Birçok M.H. grubu bulunmasına rağmen, niçin yalnızca Trabzon M.H.'nin defterlerinin inceletildiğini ve «Heyet-i Temsiliye» hesap vermiş midir? diye sordu(1). Olayların büyümesinin Komutan Sami Sabit Bey'e ve İçişleri Bakanına ait olduğunu ileri sürdükten sonra, olayları özetledi. Celâleddin ve Hüseyin Avni Beyler de söz alarak eleştirilere ağır suçlamalarla devam ettiler. Meclis içindeki ittihatçıların ve ikinci Grubun Trabzon olayını büyük bir saldırı haline getirmeleri, Komutan Sami Sabit Bey'e ağır hakaretlere kadar ulaştı. Bu olay Birinci ve İkinci grupları bir kez daha ve ciddi biçimde karşı karşıya getirdi. Fethi Bey bu ağır suçlamalar üzerine, Sami Sabit Bey'in dürüst ve kahraman yüksek rütbeli bir subay olduğunu hatırlattı.

Görüşmelere 10 Haziran'da yeniden başlandı. Ali Şükrü Bey suçlamalarını daha da ileri götürdü. Çeşitli muhtarlıklardan gelen telgrafları okuyarak Sami Sabit Bey'i ve İçişleri Bakanını suçladı. Sami Sabit Bey'in Trabzon'da M. Kemâl'in otoritesini kurmakla görevli olduğunu belirtti. Ali Şükrü Bey'in suçlamaları karşısında ilk kez söz alan M. Kemal Paşa. M. H. için İçişleri Bakanının suçlanamayacağını, açıklamaların kendisinden istenmesi gerektiğini, Ali Şükrü Bey'in Meclis Başkanı'ndan başka hiç kimseden açıklama istemeye hakkı olmadığını hatırlattı. Orduda, tümen komutanlığı yapmış olan namuslu bir subaya hakaret edemeyeceklerini sert bir dille belirtti. Ziya Hurşit Bey «Koca Trabzon'u bir kumandana mı teslim edeceğiz?» diye söze karıştı. Ali Şükrü Bey suçlamalarını sürdürdü. Görülüyor ki konu basit bir zimmet veya M. H. sorunu değildi. Açıkça söylenmemekle beraber Envercilik mücadelesi idi. M. Kemal'e karşı olanlar olayı, her fırsatta yaptıkları gibi kullandılar. Sonunda güven oylamasına geçildi ve Fethi Bey 163 oydan, 36 güvensizlik, 11 çekimser oya karşılık 117 oy ile güven aldı(2).

Kâhya Yahya'nın Öldürülüşü

Trabzon olayları bundan sonra da kapanmadı. Atatürk Büyük taarruz öncesi ülkenin birçok sorunu yanında bir de bunun eklenmesinin iç bölünmeye yol açacağından endişeli idi. Bütün ça-

(1) Ceride s. 269—283.

(2) Ceride s. 302—336. Güvensizlik oyu verenlerin bir kısmının Atatürk'e karşı yapılan İzmir Suikastına katılmaları dikkat çekicidir.

ışmalarını Büyük Taarruz hazırlıkları üzerinde topladığı için bu olay geri plânda kaldı.

Meclisiteki güven oylamasından sonra da Trabzon olayı durulmadı. Albay Sami Sabit Bey Trabzon'dan ayrılmadı. Sivas'ta beraat eden Yahya Kâhya Trabzon'a döndükten sonra 3. Temmuz 1922 günü, adamları ile birlikte otomobiliyle Soğuksu sayfiye yerine giderken, Erdoğan mahallesinde Büyük Kışla'nın önünde öldürüldü. Olay hem Trabzon'da hem de B.M.M.'inde gergin bir hava yarattı. Sami Sabit beyin evi bir gece basıldı, fakat aldığı önlemler sayesinde kurtuldu. Trabzon'da kalmasının tehlikeli olması sebebiyle 10 Temmuz'da oradan ayrıldı(1).

Ankara'da ise Başbakan Rauf Bey olayı önemle ele aldı. Bir Meclis Soruşturma Kurulu seçildi. Bursa mebusu Mustafa Fehmi Efendinin Başkanlığında. Elâzığ mebusu Naci, Mersin mebusu Muhtar, İçişleri Bakanlığı müfettişi Kemal ve Adalet Bakanlığı sicil Müdürü Hami Beylerden oluşan Soruşturma Kurulu 24 Temmuz 1922 tarihli tebligat ve yönetmelik(2) gereğince yola çıktılar ve 4. Ağustos'ta Trabzon'a vardılar. Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Şükrü Bey de Trabzon'a geldiler. Soruşturma Kurulu yetkililerin görevlerini iyi yapamadıkları kanısına vararak açıklamada bulundu. Bu açıklama Güzel Trabzon Gazetesinde 13 Eylülde yayınlandı. Soruşturma Kurulu da birşey yapamadı ve 17 Eylülde Trabzon'dan ayrıldı. Raporunu meclis Başkanlığına verdi(3).

Bu sırada Türk ordusu Yunan ordusunu denize dökmüş Türk ulusunun bağımsızlığı Büyük Zaferle kazanılmıştı. Türk ulusu her yerde olduğu gibi Trabzon'da da büyük coşku içindeydi. Bu sebeple Anadolu'ya getirilmesi amacıyla İttihatçılık ihtiraslarıyla başlatılan Trabzon olayı ve Yahya'nın öldürülüşü unutuldu. Enver Paşa'nın miş olan Trabzon olayı burada da kapanmadı. İkinci grubun en ateşli üyelerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, M. Kemâl'e karşı muhalefetini sürdürdü. Lozan görüşmelerinin birinci devresinin kesilmesinden sonra İsmet Paşa'ya ağır saldırılarda bulundu. Sebebi kesin bilinmeyen bir şekilde Topal Osman(4), Ali Şükrü Bey'i öldürttü. 26 Mart 1923'ten sonra Ali Şükrü Bey'in ortada görülmemesi üze-

(1) Goloğlu, s. 300

(2) Goloğlu, s. 410

(3) Karabekir, Yahya'nın Topal Osman'ın Ankara'dan gönderdiği adamları tarafından öldürüldüğünü ileri sürmektedir. Karabekir s. 361—377.

(4) Giresun çevresinde Pontus cetelerine karşı başarıyla çalışmış, daha sonra Atatürk tarafından Ankara'ya getirilerek Muhafız Alayı oluşturularak komutanlığına atanmıştı.

rine, Meclis'te sert tartışmalar başladı. Sonunda cesedi bulundu ve Topal Osman tarafından öldürtüldüğü anlaşılınca, Topal Osman ve adamları Çankaya'da birliklerce kuşatıldı. Bunlar yapılırken Gazi M. Kemâl ve eşi Latife Hanım'ın hayatlarının korunması için Köşk'ten ayrılmaları sağlandı. Topal Osman ise çatışmada öldü. Meclis'teki ikinci grup bu olayı Gazi M. Kemâl aleyhinde büyük bir koz olarak kullandılar. Ağır suçlamalar yapıldı. Sonunda Van Mebusu Haydar ve arkadaşlarının önerisi ile Topal Osman'ın cesedinin mezarından çıkarılıp Meclis kapısında asılarak teşhirine karar verildi. Oylamaya katılmayanlara karşı, cihayet ortağı denileceği belirtilerek baskı yapıldı ve karar oybirliği ile çıktı(1).

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayı, İkinci grubun M. Kemâl'e karşı siyasi saldırıları için bir araç yapıldı. Hatta Ali Şükrü Bey'in cenazesinin Trabzon'a götürülmesi bile siyasi bir olay durumuna getirildi. Ziya Hurşit(2) ve arkadaşları cenazenin önce İstanbul'a oradan Trabzon'a götürülmesini istediler. İstanbul, M. Kemâl'e karşı bu şekilde kullanılmış olacaktı. M. Kemâl (Atatürk) bu olayın siyasi istismar konusu yapıldığını görerek, Başbakan Rauf Bey'den, bunun önünün alınmasını istedi. Bunun üzerine cenaze İnebolu yoluyla Trabzon'a gönderildi. Cenazenin Trabzon'a varmasından sonra Barutçuzadeler M. Kemâl Paşa aleyhinde ağır ithamlarda bulundular. Trabzon'daki muhalif gazeteler bu yolda yayınlar yaptılar. M. Kemâl'in 9 Umde Beyannamesi'ne de Barutçuzadeler karşı çıktılar. M. H.'un Halk Partisine dönüştürülmesine tepki de yine Trabzon'dan geldi. İtirazlarını bir cevapla bildirdiler(3). Savaş bittikten sonra siyasi mücadele daha da arttı. İttihatçılar siyasi mücadelelerini sürdürdüler. Sonunda Atatürk'e karşı İzmir'de bir suikast girişimine kadar işi götürdüler. 1926 yılında İstiklâl Mahkemesi tarafından tasfiye edildiler(4).

(1) Zabıt Ceridesi 2.4.1923. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti, Ankara 1971 s. 158 —163.

(2) İzmir suikastını hazırlayanlardan olup, İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edildi.

(3) Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması Ankara 1981, s. 53.

(4) Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, Ankara 1982.

